AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 83-126

ROM. *PĂMÂNT* O PERSPECTIVĂ ONOMASIOLOGICĂ (I)

de
Elena-Tia BURDUŞA

Motto: „[…] etimologia presupune o cercetare profundă a istoriei cuvântului în contextul istorico-cultural.” – M. Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, p. 219.

1. Rom. *pământ* – fişă lexicologică

Examinarea lexicografică a cuvântului românesc *pământ* ne oferă primele informaţii ce pot sta la baza unei investigaţii lexicologice mai amănunţite în privinţa sa. Astfel, sursele glosografice (*REW*, *CIHAC I*, *EW*, *CDDE*, *DLR*) care conţin termenul în cauză precizează, fără excepţie, etimologia latină a cuvântului, respectiv modalitatea de pătrundere în limba română, moştenirea (rom. *pământ* < lat. *pavimentum*), în timp ce polisemantismul cuvântului, cât şi bogata sa frazeologie sunt evidenţiate, plecând de la Şăineanu, *DULR II*[1], de către *RESMERIŢĂ*, *SCRIBAN* etc., dar în special de cuprinzătorul articol dedicat termenului în *DLR*. Din perspectiva descrierii prin intermediul apartenenţei la categoriile lexicale ce definesc lexicul latin moştenit în română, *pământ* aparţine categoriei moştenitelor, iar prin introducerea criteriului identităţii de sens între etimon şi moştenit, el intră în categoria moştenitelor cu sens schimbat. Prin urmare, el nu aparţine categoriei cuvintelor latineşti pierdute din limba latină, iar prin comparaţie cu situaţia lui *pavimentum*, moştenit în celelalte limbi romanice, *pământ* nu aparţine nici categoriei *panroman sauf roumain*, nici categoriei opuse, detectate de Puşcariu, a cuvintelor moştenite numai în română. Aplicând aici unul dintre criteriile de descriere a moştenitelor romanice întrebuinţate de autorii *VRR*, şi anume grupul în care putem încadra cuvântul în funcţie de numărul limbilor romanice în care s-a moştenit, *pământ* poate fi definit ca aparţinând unui grup sărăcăcios numeric, căci atât *EW*, cât şi *CDDE* şi, pe baza acestora, *ILR* II, indică doar

[1] Lui Şăineanu îi datorăm metoda, devenită apoi tradiţie lexicografică, a prezentării sensurilor cuvintelor în excerpte. El inventariază, apelând la exemplificări, şase sensuri principale ale rom. *pământ*, preluate şi dezvoltate în dicţionarele ulterioare.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

două limbi în care *pavimentum* a mai fost moştenit, în afara limbii române: italiana şi sarda. Tot pe baza *EW* şi *CDDE*, se observă că termenul *pământ* este panromânesc. La nivel general romanic însă, *pavimentum* nu s-a bucurat de soarta altor lexeme latine, mai norocoase, deoarece el nu numai că nu aparţine categoriei „privilegiate" a panromanelor, ci se situează chiar în jumătatea inferioară a listei categoriilor moştenitelor, după criteriul amintit, fiind moştenit în doar trei din cele nouă limbi romanice luate în considerare de autorii *VRR*. Dacă introducem în discuţie şi aspectul poziţiei funcţionale a descendenţilor romanici ai lui *pavimentum*, observăm, cu ajutorul *VRR*, că doar rom. *pământ* întruneşte cele trei criterii potrivit cărora se poate admite selectarea în vocabularul reprezentativ al unei limbi, însă, potrivit aceleiaşi surse, şi sard. *pamentu* poate fi considerat ca aparţinând vocabularului reprezentativ, fiind bine reprezentat prin derivate. Din perspectivă fonetică, etimologia *pavimentum* > *pământ* este evidenţiată şi confirmată, în mod explicit, de diferitele *ILR*-uri (*passim*), în special de Ivănescu, *ILR*, 2000. Urmărirea raportului lat. *pavimentum* – rom. *pământ* antrenează şi examinarea dubletului etimologic *paviment*, clasificat lexicografic drept latinism învechit (*DLR*, *DEX*, *DN*, *MDN*), iar comparaţia cu celelalte corespondente neologice romanice ne este facilitată de către *REW*, *CIHAC I*, *CDDE* şi *DELLR*[2].

2. Latinescul *pavimentum* > românescul *pământ*

Aşa cum indică Sala, *Introd. în etim.*, p. 19, două sunt „criteriile fundamentale pentru stabilirea originii unui cuvânt. Ele sunt:

a) concordanţa fonetică şi

b) concordanţa semantică"[3].

În cele ce urmează ne propunem abordarea celor două aspecte amintite în cazul evoluţiei latinescului *pavimentum* la românescul *pământ*.

2. 1. Evoluţia fonetică lat. *pavimentum* > rom. *pământ*

Stabilirea etimonului latin *pavimentum* pentru rom. *pământ* nu întâmpină nici o dificultate, dacă luăm în consideraţie doar aspectul fonetic. Etimonul a fost menţionat încă de *CIHAC I*, p. 191: „*pământ*. L.

[2] Pe parcursul expunerii se revine la sursele menţionate, cu precizarea exactă a locului informaţiei.

[3] Pe urmele lui I. Grimm, Şăineanu afirma, încă de la 1877, că „Sensul, pe lângă forma cuvântului, trebuie să fie steaoa polară, care să conducă pe etimologist în calea adevărată a deducţiunilor sale. Şi numai atunci o etimologie va fi pe deplin justă şi satisfăcătoare, când, afară de o corespundere conformă cu legile fonetice ale limbei, ea va putea explica şi diferitele semnificaţiuni, ce cuvântul a dobândit în viaţa sa istorică." - Şăineanu, *Semasiologia*, p. 19.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

pavimentum". În continuarea etimologiei, sunt redate echivalente dialectale (istr. *pemintu*), precum şi forme romanice (it. nesp. port. *pavimento*; vesp. *pavimiento*; port. *pazimen*, cat. *paviment*; prov. *payment*, *pazimen*, *pavement*; fr. *pavement*), fără a se face distincţia între forme neologice, moştenite şi variante fonetice regionale. Puşcariu, în *EW*, p. 109, menţionează la articolul 1251: „*pământ* s.m. [ar. mgl. *pimintu*, ir. *pemint*] „Erde" < *PAUMENTUM (= *PAVĬMENTUM, mit Suffixwechsel statt PAVĪMENTUM): it. *palmento* „il pavimento sul quale gira la macina del molino", vgl. sard. *pamentile* „primo sternito dell'aja. Sonst im Rom. gelehrt". La numai câţiva ani distanţă, *CDDE*, dicţionarul considerat de Brâncuş[4] *un veritabil etymologicum romanic*, glosează cuvântul *pământ* la articolul 1314, p. 224, cu sensul, redat în limba franceză, „terre", având variantele fonetice regionale băn., mold. *pomânt* şi formele vechi de vocativ *pemente* (la Varlaam) şi *peminte* (la Dosoftei). De asemenea, sunt menţionate formele dialectale ir. *pemint*, megl. *pimint* şi ar. *pimintu*, ce atestă răspândirea cuvântului în întreg teritoriul de vorbire a limbii române. După glosarea etimonului latin *pavimentum* ca „aire en cailloutage et en terre ou mortier battus, plancher, pavé", sunt menţionate şi celelalte forme romanice ale moştenitului *pavimentum*, anume it. *palmento* şi sard. log. *pamentu* „pavimento". În *Limba română*, vol. al II-lea, *Rostirea*, p. 365, Sextil Puşcariu arăta că evoluţia fonetică firească a lui *pavimentum* ar fi fost cu diftong **paimânt,* şi nu *pământ,* la care s-a ajuns „prin analogie" .

La Puşcariu 125 (*EW*), *CDDE* 1314 şi *REW* 6312 face referire şi Ciorănescu, *DER* 6059, p. 574, preocupat, de asemenea, mai mult de aspectele fonetice, decât de diferenţierea semantică a lui *pământ* faţă de etimon, atunci când menţionează forma populară *paumentum* indicată de Iulian, în loc de *păvīmentum*. Se specifică tot aici şi faptul că un alt etimon fonetic, „var. *păvāmentum*, postulată de Pascu, I, 143 a fost menţionată de Du Cange".

Ne putem forma o imagine mai detaliată şi mai exactă a transformărilor fonetice expuse succint de Puşcariu, urmărind evoluţia fonetică de la „latina de la baza limbii române" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 126) la „limba română primitivă" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 337) şi apoi la „limba română preliterară" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 409). Astfel, putem identifica şi treptele cronologice relative, aşa cum le concepe reputatul lingvist ieşean, ale evoluţiei fonetice *pavimentum* > *pământ*. Prima etapă a transformărilor fonetice survenite este plasată de Ivănescu încă în latina de la baza limbii române, afectând secvenţa fonetică *u̯*. Chiar dacă formele latine verbale fără *-vi-* sunt mai vechi în latină decât formele cu *-vi-*, acestea din urmă fiind recreate analogic de către latina clasică, în privinţa

[4] Apreciere exprimată în *Introducerea* la recenta ediţie a *CDDE*, Editura Paralela 45, 2003, p. 12 –13.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

formelor neverbale „foarte probabil nu pe baza analogiei cu fonetismele culte şi populare ale formelor verbale în discuţie, ci pe cale pur fonetică, *civitas* (popular *civitate*), *juvenis* (popular *juvene*) şi *pavimentum* au devenit **citate*, **june* sau **juene* şi **pamentu*, de unde vom avea *cetate*, *june*, *pământ*." – Ivănescu, *ILR*, 2000, 126. În limba română primitivă se petrece, conform aceluiaşi autor, următoarea transformare ce afectează fizionomia fonetică a lexemului **pamentu*, anume *e*, precedat de labială (*p*, *b*, *f*, *v*, *m*, *u̯*), care se transformă în *ă*, „dacă în silaba următoare nu exista un *e*, *i* sau un sunet muiat (numai în dialectele moldovenesc şi muntenesc şi aproape în întreg teritoriul bănăţean; el nu apare în toate cuvintele în dialectul crişean-maramureşean şi lipseşte în dialectele suddunărene): *melum* > **meru* > *măr* (dar *meri*, *mere*), *pĭlus* > **peru* > *păr* (dar *peri*) [...], *pavimentum* > **pămentu* > *pământ*." – Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 337. În fine, perioadei limbii române preliterare îi este caracteristică legea fonetică: *é*, *ó* şi *ă* urmate de ń + voc., *n* + voc., *n* + cons., sau *m* + cons. (afară de *mn*) > *í*, respectiv *ú*, *ĺ*, pe tot teritoriul românesc, lege ilustrată de lexeme precum *mente* > *minte*, *mene* > *mine*, *lingua* > **lembă* > *limbă*, precum şi de **pămentu* > *pămăntu* > *pământu*. – Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 409.

Şi în cazul lucrărilor dedicate dialectelor aromân, istroromân şi meglenoromân, observăm că, în afara preocupărilor glosografice, ce evidenţiază sensul (sensurile) şi etimologia, se fac referiri la corespondenţa fonetică a moştenitului cu etimonul, şi nu la raportul semantic cu acesta. Totuşi, prezenţa lui *pavimentum* în calitate de etimon în glosarele celor trei dialecte este, prin ea însăşi grăitoare, mai ales când constatăm identitatea de sens („pământ") în cadrul celor patru dialecte româneşti, care se opun astfel, în bloc, sensului diferit al etimonului latin[5]. Surse lexicografice atrag atenţia asupra slabei poziţii funcţionale a lui *pimint* în aromână şi meglenoromână, în timp ce pentru istroromână s-a evidenţiat prezenţa lui în vocabularul de bază[6]. Probabil că identitatea poziţiilor funcţionale ale cuvântului, slabă în primele două dialecte menţionate, şi puternică în ultimele două, a putut fi unul din argumentele care l-au determinat pe Ivănescu să considere că arom. *pimint* este un împrumut din meglenoromână, în timp ce istrorom. *pemint* s-ar explica din dacoromână.

---

[5] Pentru aromână, în *DDA²*, p. 975, găsim: „*PIMINTU*, s.n., pl.? pământ, « terre » Dal. 166 ; GrS II, 323; *ańĭurzeaşte a pimintu*. Cuvânt rar. Sinonim *ţară*. – *cf.* şi megl. *pimint*; pentru dialectul meglenoromân, Th. Capidan, *Megl. I*, p. 78: „Dintre cuvintele profane de origine lat. în arom. s-a păstrat printre altele *pimint* < *pavimentum*."; id., *ibid*., p. 102: „avem *i* pentru *ă* în *pimint* (<**paumentum*, *pavimentum*); id., *ibid*., p. 109; id., *Megl. III*, p. 222: „Pimint a. Pământ"; pentru istroromână, este atestată forma *pemint*, pl. *peminture*. Vezi Sârbu-Frăţilă, *Dial. istr.*, p. 248 şi August Kovačec, *Istr*., p. 145.

[6] Vezi August Kovačec, *Descr. istr.*, p. 198.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

2.2. Evoluția semantică lat. *pavimentum* - rom. *pământ*

2.2.1. Problematica inovației semantice a moştenitelor

Cu siguranță, unul dintre farmecele irezistibile ale lingvisticii îl reprezintă mirajul reconstrucției, în condițiile în care nu dispunem de informații sigure, puse la îndemână de către alte ştiințe, despre întinse epoci ale existenței umane. Din acest punct de vedere, lingvistica este complementara istoriei ca știință umanistă, căci, așa cum arheologii recompun, pe baza unor frânturi de cioburi şi obiecte, structuri şi suprastructuri sociale şi istorice, tot astfel lingvistica îndeplineşte oficiile unei arheologii, în sensul etimologic al cuvântului, pe baza unor rune (în sens larg) lingvistice. Pe cine ar interesa lista cuvintelor latine absente, prezente, dispărute, modificate semantic etc. din limba română, dacă pe baza lor nu ne-am putea face o idee despre viața din mileniul tăcerii? Însă, aşa cum sublinia Sala, *Introd. în etim.*, referitor la problematica suscitată de etimologiile obscure, lingvistul trebuie să discearnă între probă, criteriu şi indiciu. Şi, de multe ori, el trebuie să se mulțumească să lanseze ipoteze, cât mai plauzibile, sprijinindu-se pe argumente indirecte, pe deducții şi analogii, sperând că viitorul va furniza probe. Citind lucrările de lingvistică, observăm că simpla prezență sau absență a elementelor latine din vocabularul românesc determină lingvistica să încerce să depisteze cât mai multe indicii despre viața poporului român în condițiile în care lipseşte, cu excepția inscripțiilor, mărturia scrisă, istoria cuvintelor fiind strâns împletită cu istoria oamenilor, fapt asupra căruia au atras atenția atât lingviştii, cât şi istoricii, şi care face obiectul disciplinei şi metodei onomasiologice. „Două istorii se împletesc în viața cuvintelor” – cu această considerație, axiomatică aproape, foarte importantă pentru orice lingvist, îşi începe aserțiunile despre *Straturile etimologice ale lexicului romanic*, Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingv. roman.*, p. 9-10. „(i) Istoria vorbitorilor care folosesc o anumită limbă: originea cuvintelor aduce confirmări ale datelor pe care le oferă arheologia şi istoria despre originea îndepărtată a vorbitorilor unei limbi, despre viața de-a lungul secolelor, despre vecinătatea în bună înțelegere cu alte neamuri, despre învrăjbiri, năvăliri, războaie; cuvintele ne confirmă date privitoare la influențele pe care un popor le-a suferit de-a lungul timpului, despre modul în care s-au dezvoltat civilizația şi cultura sa. [...]. (ii) Istoria obiectelor pe care le denumesc, pentru că circulația unui obiect dintr-o parte într-alta a lumii este însoțită de multe ori de numele pe care îl poartă şi a cărui istorie ne poate spune multe despre soarta obiectului respectiv”. Însă, în acelaşi timp, constatăm un grad destul de mare de relativitate a informațiilor istorice desprinse din fapte lingvistice, întrucât teoriile şi supozițiile emise de unii

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

lingvişti despre realităţi istorice pe baza cuvintelor nu sunt unanim sau întru totul acceptate de către alţi lingvişti. De pildă, iată părerea lui Fischer, *Rom*. *rom*., p. 19, referitoare la interpretarea dată de Puşcariu dispariţiei lui *cochlearium* şi păstrării lui *lingula*: „Dacă pentru „lingură" majoritatea limbilor occidentale păstrează pe *cochlear*, care desemna instrumentul folosit pentru mâncarea ouălor şi a stridiilor, iar româna păstrază *li(n)gula*, instrument asemănător, dar cu utilizări mai numeroase, nu înseamnă că în Occident se trăia, şi în antichitatea târzie, în lux (este adevărat că numele însuşi al „stridiei", *ostreum*, se păstrează în Occident, iar la noi nu – ca al tuturor animalelor marine), iar în regiunile noastre într-o virtuoasă austeritate".

Aşa cum arată Sala, *Du latin*, p. 75, două sunt metodele prin care se poate evidenţia evoluţia structurii semantice a cuvintelor latineşti: „La première, qui est appliquée dans la plupart des recherches, consiste à comparer le sens d'un mot roman à celui de l'étymon latin, ce qui permet de constater s'il y a ou non identité de sens. La seconde, qui réclame une analyse plus « raffinée », doit tenir compte non seulement du sens mais aussi des relations qu'entretiennent les mots à l'intérieur du champ sémantique auquel ils appartiennent, c'est-à-dire des rapports qui existent entre le mot analysé et ses synonymes". Prima metodă a fost aplicată în română în 1887 de Şăineanu, *Semasiologia*, cea de a doua metodă, în 1964, de Coserio, *Pour une semantique…*, care îşi propune să analizeze în profunzime moştenirea latină în limbile romanice actuale, făcând distincţia între substituţie (schimbare semantică sau onomasiologică) şi modificare (schimbare semantică propriu-zisă). Lista cuvintelor cu sens schimbat este concepută de Puşcariu, în *Ét*. *de ling*. *roum*., p. 37 ş. u., Rosetti, *ILR*, p. 181-183, Fischer în *ILR* II, p. 120-122. Din lista cuvintelor cu evoluţie semantică specifică românei (inovaţii semantice româneşti) fac parte: *albastru, bărbat, bucă, custa, inimă, sat, scălda, păgân, tare, tânăr, vindeca.* Din această categorie mai largă, o subcategorie o reprezintă acele cuvinte transmise numai în română care dezvoltă un sens nou în comparaţie cu etimonul: *feri / auferire*, *ospăţ / hospitium*, *împătra / impetrare*, *mare / mas*, *maris*, *mire / miles*, *urca / oricare*. De menţionat că listele nu sunt perfect concordante. Spre exemplu, Rosetti, *op*. *cit*., p. 182-183, recuză argumentaţiile lui Puşcariu de a integra în categoria inovaţiilor semantice româneşti cuvintele *cale*, *cărare*, *merge*, *punte* şi *răbda*, susţinând, în principal, că sensurile aşa-zis româneşti erau fie dezvoltate de latina populară, fie atestate şi în alte limbi romanice. Compararea listelor ce inventariază diferitele categorii lexicale ce definesc stratul latin moştenit conduce şi la primele încercări de circumscriere teoretică a problematicii,

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

aşa cum rezultă din articolele Victoriei Popovici[7] şi din numeroase studii ale lui M. Sala, în special, *Du latin* şi *Introd. în etim*.

Una din problemele evaluării corecte a inovaţiei semantice o reprezintă cunoaşterea latinităţii populare, în special a celei târzii. Se ştie că în latina populară (respectiv, latina populară târzie) s-au produs numeroase modificări de sens, vocabularul latinei clasice suferind schimbări spectaculare. În *Hist. I*, p. 127-138, Densusianu dă numeroase exemple de evoluţie semantică internă, pe terenul latinei populare: *apprehendere*, *caballus*, *cernere*, *currere*, *mamma*, *afflare*, *carrus*, *cognatus*, *levare*, *orbus*, *stratus*. Aceste exemple demonstrează că nonconcordanţa de sens între un cuvânt moştenit şi sensul din latina clasică nu este neapărat un caz de evoluţie semantică externă, sensul dezvoltat de latina populară (tardivă) putând fi cheia explicării unor fenomene puse pe seama trecerii de la latină la română. În cazul neatestării acestor sensuri populare, comparaţia cu sensurile din celelalte limbi romanice poate elucida dilema semanticii interne pe terenul latinei, sau externe, în trecerea de la latină la diferitele limbi romanice. De asemenea, pentru a explica sensuri secundare ale unor cuvinte româneşti aparţinând stratului, sensuri neatestate de textele latine, dar existente în zone mai mult sau mai puţin întinse din Romania, s-a avansat uneori ipoteza evoluţiei interne. De pildă, Sala evidenţiază că sensul secundar pentru *capra* „suport de tăiat lemne" apare în română, italiană, franceză, occitană, spaniolă; pentru *facies* sensul secundar de „parte principală a unui obiect expus vederii" apare în română, italiană, occitană, catalană, spaniolă şi portugheză; la *costa* sensul secundar de „versant, colină" apare în română, iataliana, franceză, occitană, catalană, spaniolă şi portugheză. Ar rezulta că, pentru cuvintele moştenite atât în română, cât şi în alte limbi romanice, comparaţia romanică aprofundată este metoda cea mai indicată pentru a evidenţia cuvintele cu un sens specific doar românei.

Apartenenţa la o anumită arie a latinităţii, perioada scurtă de romanizare, izolarea timpurie de restul Romaniei şi reorganizarea socio-politică şi economică după retragerea administrativă şi militară reprezintă, izolat sau grupat, cauzele generale invocate ca determinante sau favorizante ale inovaţiilor semantice în română. De pildă, s-a argumentat

[7] Aşa cum o indică şi titlurile, în articolele *Cuvinte latine păstrate numai în română: probleme de etimologie*, SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 157-160 şi *Cuvinte latine moştenite numai în română din perspectivă romanică*, SCL, XL, 1989, nr. 3, p. 289-294, Victoria Popovici se ocupă de cuvintele aparţinând categoriei moştenitelor numai în română, dar anumite observaţii, precum eterogenitatea elementelor inventariate care îngreunează integrarea într-un sistem, imprecizia unor etimologii, insuficienta comparaţie cu alte limbi romanice şi, am adăuga, neevaluarea diacronică, în unele cazuri, a semantismului etimonului pe terenul latinităţii, transgresează limitele categoriei examinate şi pot fi aplicate şi categoriei moştenitelor cu sens schimbat.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

că anumite cuvinte moştenite din latină dezvoltă în Romania un sens nou prin influenţa creştinismului: lat. *communicare*: „a împărtăşi”, în rom. a *cumineca*, acelaşi sens în fr. *communier*, occ. *comengar*, sp. *comulgar*, ptg. *commungar*; lat. *domenica* / *duminică*, panroman; *factura* „manoperă” / rom. *făptură*, sinonim cu neol. *creatură*, *paganus*: „locuitor al unui *pagus,* sătean” / rom. *păgân*, lat. *quadragesima* / rom. *păresimi*. Anumite evoluţii datorate creştinismului nu apar decât în română: lat. *draco*: „dragon, şarpe mitic” / rom. *drac*; rom. *diavol*, cuvânt de origine grecească, împrumutat prin slavă; lat. *creatio* / rom. *Crăciun*; lat. *calenda* / rom. *corindă*; lat. *inclinare* / rom. *închina*.

O serie de schimbări semantice care s-au produs în română s-au explicat prin evenimentele antrenate de reorganizarea socială şi economică a latinofonilor din Dacia în urma părăsirii armate şi administrative a provinciei. În acest sens, la începutul secolului al XX-lea, istoricul V. Pârvan a explicat evoluţia lat. *pavimentum* la rom. *pământ* prin ruralizarea vieţii şi, în consecinţă, a vocabularului vorbitorilor latinei dunărene, teză agreată şi de Puşcariu, care o dezvoltă, ataşându-i şi alte cuvinte, precum *cale*, *cărare*, *punte*, *a merge* etc[8]., dacă ar fi să ne referim doar la terminologia drumului şi câmpul său asociativ sau analogic. Perfectarea inventarelor necesită, credem, în continuare, eforturi de analiză şi sinteză: este de dorit ca fiecare element al inventarului să fie studiat în cadrul unor monografii onomasiologice în care să se îmbine reevaluarea semantismului din perioada latinităţii clasice şi populare (târzii) cu, acolo unde este cazul, larga şi aprofundata comparaţie romanică[9], completată, pe terenul limbii române, cu investigaţia dialectală.

2.2.2. Excurs asupra explicaţiilor referitoare la evoluţia semantică lat. *pavimentum* > rom. *pământ* în lingvistica românească

Dacă stabilirea etimonului fonetic în cazul discutat este în perfectă concordanţă cu legile fonetice ce marchează, etapă după etapă, transformarea limbii latine în limba română, în schimb evoluţia semantică a lat. *pavimentum* la rom. *pământ* reprezintă unul dintre exemplele invocate pentru ilustrarea în limba română a fenomenului general romanic al deplasărilor semantice suferite de lexemele latine moştenite de

[8] Am acordat o atenţie specială tezei puşcariene a rusticizării în Burduşa, *Disp. term*. ***via***.
[9] Prezentând proiectul Institutului de lingvistică al Academiei Române referitor la *Lexicul latin moştenit în română*, care, cuprinzând inventarul exhaustiv al cuvintelor româneşti moştenite din latină, îl analizează din diferite puncte de vedere, pentru a marca astfel locul limbii române în ansamblul Romaniei, M. Sala concluzionează: „Le lexique latin conservé en roumain ne peut être étudié sans se rapporter constament à la situation des autres langue romanes.” – Sala, *Le lexique* ..., p. 566.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

vernaculare. Prin urmare, s-ar părea că exemplul carierei lui *pavimentum* în limba română nu se explică prin „consensul limbilor romanice în privința unor fapte lexicale străine de norma clasică” – Fischer, *Lat*. *dun*., p. 134, ci ar reprezenta un caz de specificitate dacoromană, constând într-o evoluție semantică diferită nu numai de semnificația etimonului latin, dar şi de semnificația romanică a acestuia.

Aşa cum atestă Puşcariu, Ivănescu şi Sala, primul care a atras atenția *în mod special* asupra schimbării de sens a lui *pavimentum* a fost marele istoric român al începutului sec. al XX-lea, V. Pârvan. Trebuie remarcat însă că, până la Pârvan, o asemenea evoluție semantică frapantă nu putea trece neobservată de către fondatorul orientării şi metodei semasiologice româneşti[10]. Valoroasa *Încercare asupra semasiologiei limbei române* evidențiază încă din subtitlul *Studii istorice despre tranziținea sensurilor*, proiectul „unei cercetări lexico-semantice a românei în perspectivă romanică”[11]. Demersul său de semantică istorică încearcă să sintetizeze dubla motivație a schimbării semantice, cea socială, ca factor extern, extralingvistic (influența creştinismului), şi cea psihologică (analogia, metafora etc.). În capitolul al V-lea al lucrării, dedicată extensiei şi restrângerii semantice (*Generalizarea şi limitarea sensului*), ca exemple de lărgire a sensului sunt date, pentru latină, *considero*, *contemplo*, *calamitas*, *intervallum* sau *pecunia*, iar pentru română, *arunc*, *cutreier*, *înțarc*, *smulg*. „Lărgirea sensului – arată autorul, p. 269 – ne întâmpină […] nu numai în trecerea unui cuvânt dintr-o limbă într-alta, ci şi în cursul desvoltării istorice a uneia şi aceleiaşi limbi. Va trebui deci să considerăm fenomenul semasiologic sub acest îndoit punct de vedere. Vom analiza, astfel, mai întâi, o serie de cuvinte latine al căror sens a încercat o generalizare trecând în limba românească şi vom încheia paragraful cu o altă serie de vorbe latine sau nelatine cari au suferit o schimbare analoagă numai în limba modernă”. Prin urmare, printre

[10] Livia Vasiluță arată că, în *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, 1977, p. 32, C. Tagliavini remarca întâietatea lingvistului român L. Şăineanu, prin *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, 1877, „prima monografie generală asupra semanticii unei limbi romanice”, față de studiul lui M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1897, studiu pentru care lingvistul francez a fost considerat „creator al semanticii”. Vezi, în acest sens, Livia Vasiluță, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. V.

[11] Livia Vasiluță, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. VIII. Cităm, în continuare, din aceeaşi sursă: „Primele două părți ale lucrării ar urma să fie centrate asupra dinamicii semantice în trecerea de la latină la română, fie în sensul unei dezvoltări proprii românei [s. ns. – E. B.], fie în sensul conservării semantismului originar latin. Celelalte două capitole vor fi rezervate comparației lexicale interromanice, propunându-şi a urmări vocabulele care, pornind de la latină, unesc şi despart româna de ansamblul Romaniei occidentale. Cum se poate deduce imediat, ŞĂINEANU este decis să aplice studiului lexico-semantic al românei metoda istorică şi, după un criteriu genealogic, să expună faptele pornind de la latină”.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

cuvintele „latine generalizate româneşte”, alături de *bucca*, *caballus*, *casa*, *hostis*, *levare*, *merenda*, *palus*, *passer* etc., Şăineanu, *op. cit.*, p. 275, plasează şi termenul care ne interesează aici: «*Pavimentum*, pe o inscripţiune *paimentum* „pardoseală”, s-a generalizat sub forma *pământ*, luând înţelesul de „terra”, care, la rândul ei, a suferit, româneşte, o specializare de sens. Macedo-românii au înlocuit vorba *pământ* cu *locu* „terra”, propriu „locus” (de unde *sumloc* „sub-pământ” corespunde în basme munteanului *tărâm*), dar istriano-românii o posed, asemenea, sub forma *pământ*, uneori *pământ*». Chiar dacă, în legătură cu *pavimentum*, precum se observă, autorul citat nu indică sursele raportării etimologice indicate[12] şi nici nu precizează dacă explicarea lui *pământ* de la *pavimentum* prin extensie semantică este rezultatul propriilor deducţii sau o informaţie preluată, precum nu încearcă nici să analizeze cauzele, sociale sau psihologice, ale acestei extensii semantice, aşa cum a făcut-o în multe cazuri, spre pildă, în privinţa evoluţiei lat. *veteranus* la rom. *bătrân* ş.a., este important de subliniat că termenul care ne interesează figurează aici în (probabil) primul inventar al moştenitelor româneşti cu sens schimbat[13].

Din perspectiva filiaţiei ideilor, trebuie remarcat şi că, împotriva părerilor lui Miklosich, Jireček şi Cihac, care nu au sesizat „fondul primitiv latin al creştinismului român”, Şăineanu duce mai departe, cu noi argumente, valoroasa idee a creştinismului românesc de sorginte romană, lansată în epoca modernă de reprezentanţii Şcolii Ardelene (Şaguna, Cipariu etc.), şi îmbrăţişată ardent de Hasdeu, mentorul său. Astfel, Şăineanu, imediat după capitolul introductiv referitor la locul, obiectul de studiu etc. al semasiologiei, se ocupă, în capitolul al II-lea, de fenomenul *Creştinismul şi limba*[14], analizând cuvinte precum *paganus*, *creştin*, *sanctus* etc. Atrăgând atenţia asupra raportului dintre religie şi limbă, lingviştii atrag atenţia totodată asupra unui raport mai cuprinzător, acela între istorie (atât în sens restrâns, cât şi în sens larg, de istorie a culturii şi civilizaţiei) şi limbă.

În secolul următor, Pârvan, *Contr. epigr.*, îşi bazează argumentarea istorică pe dovezi epigrafice şi filologice. Mai ales evoluţiile specifice ale unor etimoane de origine latină pe teritoriul provinciei Dacia, cum ar fi

---

[12] O sursă probabilă a etimologiei este Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins*, Frankfort, I, 1870; II, 1879, ale cărui volume, fiind prea costisitoare, Şăineanu, după propria mărturisire, le-a împrumutat şi transcris integral. (Vezi Livia Vasiluţă, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. XLII, nota 7).

[13] De asemenea, în Şăineanu, *DULR*, ed. a IX-a, p. 457, întâlnim la glosarea lui *pământ*, după indicarea etimologiei, scurta precizare de natură semantică: „cu sens lărgit româneşte”.

[14] Tot el relevă existenţa în epocă a preocupărilor de explicare a terminologiei creştine din limba română, indicând o serie de articole din „Columna”, 1882, 1883, semnate de Chiţu (sic!). Vezi Şăineanu, *Semasiologia*, p. 50, nota 1.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

biserică, *Crăciun*, *Dumnezeu*, *pământ*, *ţară*, *sărbătoare*, *zănatic* etc., sunt invocate ca probe lingvistice prin care se susţin anumite teorii şi aserţiuni istorice, în principal etnogeneza poporului român la nord de Dunăre, continuitatea românilor în spaţiul de etnogeneză, apariţia creştinismului în acest spaţiu etc. În acest context este valorizată şi evoluţia lui *pavimentum* la *pământ*: „Populaţia de limbă latină, la care s-a încetăţenit cuvântul *basilica*, zicea, spre deosebire de toţi provincialii latini ai Imperiului, *pavimentum* pentru *terra* şi *terra* pentru (*pagus*-) *pagensis, -e*: adică, fusese prin excelenţă o populaţie orăşenească şi acum din lipsa cuvintelor tehnice pentru viaţa de ţară aplică la această viaţă termeni orăşeneşti cu totul improprii, precum era *pavimentum* în loc de *terra*. În adevăr, nu putea să zică *pavimentum* în loc de *terra* decât acela care multă vreme nu cunoscuse alt teren supt picioarele lui, decât pe cel pavimentat al oraşelor, şi care, printr-o întâmplare năpraznică, fusese dintr-odată zmuls din viaţa de oraş şi aruncat în cea de ţară: căci despre o evoluţie înceată a înlocuirei cuvântului *terra* prin *pavimentum* nu poate fi vorba: doară în împrejurările obicinuite existau şi Romani la ţară, care să-l înveţe pe orăşean cum are a zice solului; dimpotrivă, prin distrugerea catastrofală a vieţii orăşeneşti, orăşenii au format apoi dintr-odată majoritatea populaţiei rurale romanice şi felul lor de a vorbi a biruit, deşi era impropriu. – Naşterea cuvântului *pământ* pentru *terra* cred că n-a putut iarăşi avea loc decât în stânga Dunării: căci în dreapta fluviului continuitatea cu Romanismul vestic şi faptul că, propriu-zis, viaţa de oraş şi cea de ţară au existat simultan până târziu de tot [...] au împiedicat formarea unui termen aşa de excepţional, cum era cuvântul *pământ*”[15] – *op. cit*., p. 96 - 97.

Observăm că, spre deosebire de Şăineanu, Pârvan, în calitate de istoric, insistă asupra cauzelor extralingvistice, de natură istorică, ce au dus la schimbarea semantismului clasic al lui *pavimentum*. Din punct de vedere semantic, are loc o substituţie a lui *terra* cu *pavimentum*, şi a lui *pagensis* cu *terra*.

Din păcate, ipoteza lansată de istoricul Pârvan, deşi înregistrată de marii lingvişti români ai secolului al douăzecilea, nu a stârnit reacţii deosebite, fie ele dezvoltări sau corecţii. Folosindu-se de argumente lingvistice pentru susţinerea unei idei ce ţine de domeniul istoriei, Pârvan susţinea, pe de o parte, originea urbană a populaţiei ce a stat la baza formării poporului român, pe de altă parte, prin consecinţă, teza ruralizării şi a rusticizării ulterioare a acestei populaţii, fenomen cu consecinţe importante în vocabularul dacoromân, ducând spre diferenţieri faţă de restul lexicului romanic, în general. În privinţa originii urbane, în acelaşi

[15] Pentru etimoanele, să zicem, „fonetice” ale cuvintelor discutate, Pârvan face trimitere la PUŞCARIU, ETYM. (EW), izvor de la care am pornit, de altfel, excursul asupra transformărilor fonetice survenite de la lat. *pavimentum* la rom. *pământ.*

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

loc, istoricul V. Pârvan notează şi părerea opusă a lui Densusianu, *Hist*., I, 51-52, care afirmase că: „les Roumains représentent surtout la population latine de la péninsule balkanique qui s'est conservée à la campagne. L'élément urbain n'entre que dans une mêsure très faible dans la constitution du peuple roumain.", subliniind faptul că, făcând o asemenea observaţie generală, lingvistul nu invocă şi probe lexicale în sprijinul tezei sale.

În ordine cronologică, Puşcariu, *Locul* ..., p. 160-161, tratând categoria moştenitelor atât în română, cât şi în celelalte limbi romanice, dar care „la noi au un înţeles special" se referă şi la terminologia drumului, deoarece „exemplele aduse din lexiconul limbii, cuvintele cari reprezintă şi o noţiune ne dau prilejul să facem unele deducţii asupra împrejurărilor speciale în care au trăit strămoşii noştri". Puşcariu observă astfel dispariţia din întreaga Romanie a unor termeni ca *trames, deverticulum, meatus, actus, angiportus*, dar constată de asemenea şi dispariţia din limba română a lui *via*, *camminus* şi *semita*, păstraţi în Romania occidentală. Înlocuirea lui *via* prin *callis*, şi păstrarea derivatului **carraria*, alături de alte evoluţii de sens, precum cele ale lui *pons*, *mergere*, *paludem* etc., sunt, în opinia lui Puşcariu, probe ale ruralizării şi rusticizării populaţiei romanizate după retragerea romană. Astfel, observăm că Puşcariu se dovedeşte adeptul teoriei lui Pârvan, care susţinuse cu argumente lingvistice o aserţiune din domeniul istoriei poporului român, Puşcariu aducând noi argumente lingvistice în acest sens.

Observăm că lingvistul Puşcariu nu detaliază opinia istoricului Pârvan în privinţa lui *pavimentum* şi expediază situaţia evoluţiei sale, considerată „excepţională" de către Pârvan, într-o notă de subsol, *op*. *cit*. p. 161, nota 2: «pentru „drumul printre case" avem azi termenul slav *uliţă*, lipsindu-ne un cuvânt latin, *STRATA* romanilor din vest (propriu-zis „strada *pardosită*") nu se găseşte la noi, unde *pavimentum* a primit înţelesul general de pământ». Formularea parcimonioasă a notei concentrează acelaşi proces al dispariţiei unor termeni de civilizaţie, în cazul de faţă aparţinând terminologiei drumurilor, cum ar fi cazul lui *strata*, sau al schimbării semantice, cum este exemplul lui *pavimentum*, în acord cu evoluţia diferenţiată a vieţii populaţiei romanizate din acest teritoriu faţă de restul Romaniei. Cele două exemple sunt nu întâmplător relaţionate, *strata* fiind adjectivul participial al verbului *sterněre, stravi, stratum*, verb ce intră în solidaritate lexicală cu *via*, fie sub forma expresiei verbale *viam sternere*, fie a sintagmei *via strata*, ambele extrem de sugestive cu privire la tehnica specific romană de construcţie a drumurilor, constând în aşternerea de straturi succesive, tehnică ce viza obţinerea durabilităţii, şi dovedită de scurgerea mileniilor.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

În 1920, apărea, în Iorga, *Histoire…*, tot o notă despre *pavimentum* în capitolul al doilea privitor la *Formation du Peuple Roumain*: „Si au lieu de *terra* on a employé le mot *pământ,* de *pavimentum,* ce qui signifierait une prépondérance de la vie urbaine, il faut tenir compte de ce fait que «terra» ayant donné, en roumain seulement *țeara* pour le pays, la patrie (le correspondant de *paese,* pays, manque), il a fallu trouver un autre terme pour le sol nourricier. Il est intéressant que *lucrum,* le gain, a le sens général de «chose»[16]. Ceea ce este important de reținut din rândurile anterioare este, aşadar, legarea lui *pavimentum* de peisajul citadin la doi mari istorici ai începutului de veac, Pârvan, care vorbeşte de „terenul pavimentat al oraşelor", şi N. Iorga, care leagă termenul *pavimentum* de preponderența vieții urbane în provincia romană a Daciei. De asemenea, reținem că şi Puşcariu admitea, chiar dacă doar în treacăt, ipoteza lansată şi susținută de către cei mai de seamă istorici ai momentului, amintindu-l pe *pavimentum* în vecinătatea lui *strata* şi a celorlalți termeni latineşti ce denumesc căi de comunicație.

Într-un articol din 1937[17], Puşcariu revine asupra lui *pavimentum* şi, plasându-l în categoria mai largă a termenilor latini urbani, precum *villa*, *forum*, *platea*, *strata*, arată că el este unicul salvat în limba română, cu prețul ruralizării semnificației: „*Pavimentum* nu însemnează „pavaj", ci era, ca la sarzi, un termen agricol însemnând „bătătură". Interesant este faptul că această nuanță ulterioară a interpretării, absentă din *EW*, este consonantă cu alte două dicționare, apărute ulterior dicționarului etimologic al lui Puşcariu. *RESMERIȚĂ*, p. 551, explică, după indicarea etimologiei: „numire dată de daco-latini locului nelucrat, nearat, sau celui din bătătură, curtea casei". De asemenea, *SCRIBAN*, p. 918, glosează etimonul *pavimentum* cu sensul românesc „bătătură, pământ bătătorit, paviment, pardoseală", şi conferă „it. *palmento*, pavimentu morii".

Plecând de la Puşcariu, *Ét. de ling. roum*, p. 37 ş.u., începe să se contureze tot mai limpede noțiunea categoriei lexicale distincte a termenilor „care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice" la Rosetti, *ILR* I, ed. def., p. 181, însă lista lui Rosetti nu îl include pe *pavimentum* care ne interesează aici, evoluția lui semantică nefăcând obiectul vreunei referiri a autorului în cuprinsul operei amintite. Pe linia Pârvan[18] – Iorga – Puşcariu, istoricul şi filologul E. Lozovan, în cap.

[16] *Op. cit.*, nota 5, p. 30.

[17] S. Puşcariu, *Contribuția Transilvaniei la formarea şi evoluția limbii române*, aici citat din vol. *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974, p. 422.

[18] Reputatul filolog şi istoric din diaspora E. Lozovan (1929 –1997), profesor la Universitatea din Copenhaga între 1957 şi 1997, evidențiază opera de pionierat a lui V. Pârvan, pe care, de altfel, o continuă prin studiile proprii despre Dacia, editate postum în volumul *Dacia sacra*, 2005: „Atunci când, în 1911, V(sile) Pârvan a început să studieze problema originilor creştinismului în Dacia şi Scythia Minor, el nu avea la dispoziție nici

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

Oraşe, câmpii şi drumuri în Romania Orientală, îşi propune explicit să cerceteze decăderea internă, organică, a Romaniei Orientale, urmărind *evoluţia a două serii de fapte, anume terminologia „oraşului" şi a „drumurilor"*[19]. Cu acest prilej, Lozovan, *op*. *cit*., p. 124, reia teoria lui Pârvan despre *pavimentum*: „Limba română deţine numeroase cuvinte care au supravieţuit şi reflectă cu claritate drama populaţiei romane confruntată cu noile forme de viaţă, între altele: *pământ*, *a se scălda*, *a cutropi*. Doar o populaţie obişnuită cu *pavimentum*-ul oraşelor şi care se vede de la o zi la alta revenită la viaţa rurală putea continua să numească cu acelaşi cuvânt *pământul* (terra) câmpiilor". Reţinem formularea quasi-identică, sursa fiind precizată, de altfel, într-o notă explicativă (*op*. *cit*., nota 73, p. 145). Nota lui Lozovan ne suscită însă interesul printr-o nouă informaţie: „Interpretarea aparţine lui V. Pârvan, *Contrib*. *ep*., p. 96. Obiecţia d-lui R. Sindou, *loc*. *cit*., p. 315, după care „pământul bătut" al câmpurilor a putut fi numit *pavimentum* cade dacă ne gândim că nu este vorba de un singur exemplu de degradare semantică, ci de un întreg sistem lexical".

În ordine cronologică, *DLR*[20] este cel care dedică polisemantemului *pământ* un spaţiu vast, dar inventarierea sensurilor cuvântului în limba română, evidenţierea frazeologiei şi a solidarităţilor sale lexicale, care reliefează reprezentativitatea termenului în limba română, nu acoperă acest *hiatus* între semantica moştenitului şi semantica etimonului indicat. De altfel, nu acesta este scopul unei lucrări lexicografice.

Pavimentum figurează doar ca element lexical al latinei dunărene de care se ocupă I. Fischer în *ILR* II, continuând şi completând metoda prefigurată de Puşcariu a categoriilor lexicale şi onomasiologice în investigarea lexicului moştenit. Exemplele de termeni ce prezintă „diferenţieri dialectale referitoare la sens" sunt prezentate în cadrul fondului panromanic şi, de altfel, sunt extrase din lista rosettiană, prin urmare, *pavimentum* nu beneficiază nici aici de o tratare mai detaliată. Autorul se rezumă la a indica faptul că *pavimentum* are sensul generalizat

---

o lucrare importantă care să-i susţină concluziile. Astfel, el a iniţiat un nou domeniu de cercetare, stabilind ca metodă de investigare – singura în stare să dea rezultate durabile – o strânsă combinaţie între arheologie, epigrafie, lingvistică şi istoria ideilor." – E. Lozovan, *Dacia sacra*, p. 11.

[19] Evidenţiind dispariţia cuvintelor *urbs*, *oppida*, *municipia*, ce semnifică dispariţia aproape a oricărei urme de viaţă urbană, precum şi semnificaţia deosebită a termenilor *cetate* (*civitas*) şi *sat* (*fossatum*), „toponime cheie pentru limba şi istoria românească", întrucât acestea „arată limpede originea militară a mediului de locuit din Dacia şi organizarea sa defensivă", E. Lozovan concluzionează, pe baza terminologiei „oraşului", că „dispariţia vieţii urbane în Dacia a determinat o revenire la formele de viaţă ancestrală".

[20] *DLR*, tom VIII, *P-păzui*, EA, 1972, p. 261-267.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

de „pământ” numai în română, în italiană şi sardă el având sensul de „podea” – *op. cit.*, p. 143.

Tratarea cea mai consistentă oferită evoluției lui *pavimentum* la rom. *pământ* o întâlnim la Ivănescu, *ILR*, 2000, *passim*, însă ea este dedicată, aşa cum am văzut în paragraful anterior, aspectului fonetic al problemei. În privința schimbării de sens, printre alte „argumente lingvistice în sprijinul prezenței unei populații romanice, ba chiar a strămoşilor dacoromânilor, la nordul Dunării după părăsirea Daciei de către romani”, Ivănescu reia explicația lui Pârvan: „Dacă el a greşit când a integrat între asemenea probe în sprijinul continuității şi cuvinte ca *basilica*, care dovedesc tocmai contactul dacoromanilor cu imperiul după 271 (vezi mai jos, II, cap. IV, §7), el are dreptate în alte cazuri. Astfel, faptul că *pavimentum* „pavaj” a ajuns să însemneze la dacoromâni „pământ” nu se poate explica, după el, decât prin aceea că o populație orăşenească a fost obligată de un cataclism istoric să trăiască rustic şi a aplicat terminologia orăşenească la realitățile rustice.” – *op. cit.*, p. 78. *Pavimentum* este, de asemenea, menționat de către M. Sala, *Introd. în etim.*, p. 27, în categoria acelor cuvinte româneşti care figurează printre cuvintele cu etimon sigur latinesc, fapt demonstrat de concordanța fonetică, dar care au un alt sens în română decât în latină. Tot aici aflăm că Magdalena Popescu Marin („Limba română”, XLVI, 1997, p. 181-184) a semnalat o evoluție identică în sursilvană şi surmirană, „două dialecte reto-romanice vorbite în regiuni de asemenea ruralizate şi izolate”. Merită insistat asupra articolului Magdalenei Popescu Marin datorită faptului că, printre altele, este singurul articol dedicat în mod special termenului *pavimentum*, chiar dacă nu este nici pe departe vorba de o abordare monografică. Titlul articolului este *Lat. pavimentum în română şi în alte limbi romanice*, ceea ce indică, dintru început, abordarea profitabilă de tip comparatist romanic. Intervenția autoarei este prilejuită de sesizarea în noul dicționar etimologic al dialectului retoroman a unor forme corespunzătoare lat. *pavimentum* în graiurile sursilvan şi surmiran. Am lăsat mai la urmă discutarea acestui articol nu doar datorită faptului că este şi cel mai recent dintre sursele care fac referire la *pavimentum* şi descendenții săi romanici, moşteniți sau neologici, ci şi pentru că, aici, deducțiile din câmpul fonetic sunt folosite în conjuncție cu cele semantice pentru a putea clarifica poziția de moştenite sau de împrumuturi ale formelor semnalate în graiurile retoromane. Mai mult, este antrenată în argumentație, în mai largă măsură decât în aserțiunile anterioare, situația romanică, aşa cum se prezintă ea în limbi, dialecte şi graiuri, pe baza îmbinării mai multor surse lexicografice, lexicologice şi istorice reprezentative (*CDER*; *DLR*; *FEW*; *HWRR*; Ivănescu, *ILR*; Kovačec, *Descr. istror.*; Pârvan, *Contr. epigr.*; Puşcariu, *LR*; Puşcariu, *Cercetări şi*

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

studii; *REW*; *VRR*; Zingarelli, *VLI*). Pe baza surselor amintite, autoarea doreşte să corijeze afirmaţia autorilor *HWRR*, potrivit cărora formele sursilvane precum *pigiament (piemain, pigamen, pigimen, piamiant, piment, pimiant* etc.), şi forma surmirană *pimaint* ar fi împrumuturi din it. *pavimento*. Astfel, Magdalena Popescu Marin sesizează contrazicerea fonetică dintre formele retoromane (mult mai evoluate fonetic şi mai apropiate, din acest punct de vedere, de rom. *pământ*!) şi presupusul originar italian *pavimento*, pe de o parte, iar pe de altă parte, incompatibilitatea semantică, cuvintele din retoromană fiind mai bogate semantic decât it. *pavimento*. Pe baza acestor observaţii, autoarea concluzionează: „Sensul de «podea de pământ» şi mai ales cel de «pământ steril» din sursilvană dovedesc un semantism total diferit de cel al cuvântului italian, în schimb destul de apropiat de cel din limba română. Acest motiv, alături de formele menţionate apropiate de cele din română, ne duc la concluzia că în graiurile retoromane sursilvan şi surmiran avem a face cu un cuvânt moştenit, şi nu împrumutat, cu atât mai mult cu cât el este atestat dialectal. Comparaţia formală cu româna şi cu sarda şi cea semantică numai cu româna i-ar fi dus probabil pe autorii dicţionarului etimologic retoroman la aceeaşi concluzie.

Părerea noastră este că avem a face cu o verigă intermediară a evoluţiei semantice a lui *pavimentum* către „pământ", dat fiind că şi regiunile retice au excelat printr-o ruralizare şi o izolare a vieţii obişnuite". – *op*. *cit*. p. 183. Fără a intra acum în alte detalii, observăm că şi acest articol subscrie tezei Pârvan – Puşcariu.

Cum s-a văzut mai sus, termenul *pavimentum* a fost cercetat şi din perspectiva vocabularului reprezentativ românesc, comparativ cu vocabularele reprezentative ale celorlalte limbi romanice, însă modificările semantice ale cuvintelor de la etimonul latin la variantele sale romanice nu fac obiectul cercetărilor avute în vedere de autorii *VRR*.

Din analiza ideilor lingvistice referitoare la *pavimentum* trecute în revistă mai sus, observăm că teoria lui Pârvan, lansată din perspectivă istorică şi acceptată, în principiu, de lingvişti de seamă ai secolului anterior, precum şi de cei contemporani, nu s-a bucurat totuşi de o mai largă şi argumentată tratare lingvistică. Chiar la momentul lansării ipotezei existau suficiente informaţii pentru o mai atentă examinare a etimonului, o mai detaliată comparare a raportului acestuia cu descendenţii romanici, şi chiar pentru urmărirea pistei de investigaţie a posibilei filiere populare tardive, fapte ce nu au fost urmărite, după ştiinţa noastră, până în prezent. De asemenea, nu s-a precizat îndestul cărui câmp noţional şi lexical îi aparţine lat. *pavimentum*. De ce *pavimentum* este atât de sărăcăcios în descendenţi romanici moşteniţi? Cum se explică această situaţie paradoxală a lui *pavimentum* ca moştenit romanic, unde sesizăm, pe de o

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

parte, precaritatea situației lui *pavimentum* ca moştenit romanic (doar trei din nouă limbi sau, poate, chiar două, căci it. *palmento* este pus la îndoială de unii autori) şi, pe de altă parte, puternica poziție a rom. *pământ*, respectiv sard. *pamentu*? Să nu existe oare nici o legătură între sensul special al descendentului românesc, respectiv cel sard, față de sensul etimonului şi selectarea lui în vocabularul reprezentativ al românei (după toate cele trei criterii de reprezentativitate, uz – U, bogăție semantică – S, putere derivativă – D, la care am adăuga, îndreptățiți de articolul din *DLR*, şi un al patrulea criteriu, anume F – bogăția frazeologică) şi al sardei?

Concluzia acestui excurs este că, în privința aspectului său semantic, evoluția *pavimentum* > *pământ* reprezintă o problemă lingvistică susceptibilă de o mai largă detaliere, dezvoltare şi, posibil, corijare, ea rezumându-se în principal la ipoteza lui Pârvan lansată la începutul secolului al douăzecilea, din perspectivă istorică.

Din capul locului trebuie precizat că, în principiu, teza lui Pârvan nu este inacceptabilă din perspectiva lingvisticii romanice, întrucât şi pe terenul limbii latine a fost pus în evidență acest fenomen de dinamică a lexicului, determinată de cauze extralingvistice, care se concretizează în intrări (neologismele) şi ieşiri de lexeme (arhaismele), în funcție de progresele civilizației; însă acestui fenomen lexical ce exprimă în ultimă instanță caracterul luxurios, redundant al limbii, sesizat atât de bine de Puşcariu, i se opune tendința, mai puternică, de conservare a lexemelor, în ciuda evoluției, uneori dramatice, a realităților. Or, acest lucru este posibil prin fenomenul derivării semantice, a polisemantismului, care presupune, în principal, dezvoltarea şi achiziționarea unor seme noi, atrofierea şi dispariția unor seme vechi. Faptul se străvede şi în cazul limbii latine, în trecerea de la o societate rustică la una urbană, respectiv de la perioada arhaică la cea literară clasică, ce a presupus metamorfozarea lexicului în sensul adaptării semantice la noile realități citadine. Situația amintită este ilustrată şi de terminologia latină a drumului, aşa cum arată André, *Chemin et rue*..., p. 133[21]: „L'étude de voies urbaines confirme les conclusions de M. J. Marouzeau: le latin est bien, dans ce domaine encore, une langue de paysans. Sauf exception (*angiportus*, *fundula*), le citadin a conservé pour qualifier des faits nouveaux les vieux termes ruraux, *via*, *vicus*, *semita*, *forum*, *area*, lorsque l'analogie a favorisé l'adaptation semantique; cf. *semita*".

Prin urmare, dacă pe terenul limbii latine, limbajul urban a conservat vechile denumiri rurale, cărora le-a lărgit semnificația, este la fel de plauzibil ca, pe teren românesc, semnificațiile urbane să se fi estompat treptat în favoarea unor noi semnificații aparținând spațiului rustic, mai

[21] În „Revue des études latines", 28, 1950, p. 104-134.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

ales prin medierea semantică a latinei populare, baza glotogenezei romanice. Şi în interiorul cuvântului, aşadar, raportul dintre realitate şi cuvânt este unul dinamic, în sincronie, cât şi în diacronie, evoluţia semantică constând, pe de o parte, în conservarea unor seme invariante şi, pe de altă parte, în intrarea şi ieşirea din sememul lexemelor a unor seme, variabile în timp şi spaţiu. Din perspectivă romanică, având în vedere că în evoluţia etimoanelor latine moştenite nu există un *hiatus* între stadiul latin şi cel romanic, petrecându-se doar o multiplă scindare în variante teritoriale, cu toate consecinţele fonetice şi semantice care decurg din această scindare, urmărirea destinului acestor prototipuri lexicale este cu atât mai fascinantă cu cât, urmărind o ramură, călătoria cunoaşterii ne duce atât către rădăcinile latine, cât şi către întreg coronamentul lexical romanic. Dincolo de toate întrebările accesorii şi complementare, întrebarea de fond la care sperăm să putem răspunde pe parcursul acestor pagini este dacă la ora actuală teza Pârvan – Puşcariu îşi menţine valoarea de adevăr, anume dacă, într-adevăr, sensul de „pământ" al lui *pavimentum* pe teren românesc este o inovaţie semantică specifică limbii române sau nu? Pentru a putea răspunde la această întrebare, ne-am propus, pe de o parte, recuperarea unui stadiu de cercetare obligatoriu, uneori, din păcate, nu în mod suficient întrebuinţat în demersul comparatist romanic, anume lămurirea bazei latine a unei asemenea cercetări. În acest demers ne declarăm dintru început poziţia onomasiologică de abordare, considerată cea mai profitabilă din perspectiva profilării semantice a unor cuvinte în strânsă dependenţă cu studiul realităţilor pe care le denumesc.

2.2.3. Semantismul lat. *pavimentum* în *Antiquitas Latina*

Dacă atunci când explicam dispariţia lui *via* din limba română plecam de la evidenţierea, cu ajutorul informaţiei substanţiale de natură istorică, a realităţii denumite de termenul *via* pe teritoriul fostei provincii romane, raportarea indubitabil etimologică lat. *pavimentum* – rom. *pământ* necesită o interpretare a deviaţiei de sens, termenul românesc în discuţie făcând parte din acea categorie semantică specială a cuvintelor cu sens schimbat dinspre latină către limbile romanice, în speţă, către limba română. Astfel, în cazul lui *via*, demonstrarea existenţei realităţii *via* în Dacia romană a atras necesitatea explicării apartenenţei termenului la categoria *panroman sauf roumain*. În aceste circumstanţe, cauzele dispariţiei lui *via* au fost căutate în evoluţia istorică şi economică specifică teritoriului romanizat din această parte a imperiului, mai ales după retragerea romană. Au fost evidenţiate, de asemenea, şi posibila conjugare a acestor explicaţii cu cele strict lingvistice, în cazul lui *via*, cu fenomenul „omonimiilor intolerabile" semnalat de Gilliéron, alte trei lexeme

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

moştenite din latină, precum substantivul *vinea*, adjectivul feminin *viva*, precum şi forme ale verbului *a veni* evoluând către forme fonetice identice în limba română. Şi în privinţa schimbării de sens a lui *pavimentum* în limba română, tot apelul la o mai atentă şi conjugată informare din domeniul istorico-epigrafico-arheologic şi cel lingvistic reprezintă, credem, pista către o explicaţie corectă a subiectului investigat, plecând însă de la examinarea atentă a semantismului lui *pavimentum* în limba latină

Aplicând principiile metodei „cuvinte şi lucruri" şi ale onomasiologiei, cercetarea lingvistică referitoare la *pavimentum* şi la descendenţii săi romanici a fost împletită cu informaţia referitoare la realitatea desemnată de acest termen, căci, aşa cum au sesizat-o şi au exprimat-o în felurite moduri de-a lungul timpului atât lingviştii, cât şi istoricii, istoria cuvintelor este împletită cu istoria realităţilor pe care le denumesc. Din investigarea unor domenii ştiinţifice cum ar fi istoria, istoria civilizaţiei, arheologia şi ingineria drumurilor, aferente realităţii denumite de termenul *pavimentum*, am semnalat faptul că, pentru o serie de specialişti din domeniile amintite mai sus, *pavimentum* ar reprezenta un termen tehnic din terminologia drumurilor romane. Astfel, în multe scrieri care au drept temă centrală sau tangenţială drumurile romane, în capitolele sau paragrafele destinate tehnicii de construcţie, infrastructura unui drum roman este prezentată ca alcătuită din mai multe straturi, alcătuite din materiale cu proporţii precis indicate, cărora li se precizează denumiri tehnice romane. Primul strat este indicat cu denumirea de *statumen*, al doilea cu denumirea de *rudus*, al treilea poartă denumirea de *nucleus*, iar ultimul, de *pavimentum*, în unele lucrări, iar în altele de *agger viae*, *summum dorsum* sau *summa crusta*. Anumiţi autori de lucrări de istorie, străini şi români, care tratează problema drumurilor romane, îl invocă pe Vitruvius ca sursă referitoare la modalitatea construirii drumurilor de către romani. Pe urma acestei aşa-zise surse, aceştia indică straturile suprapuse ce alcătuiau infrastructura drumurilor, tehnica folosită, materiale, unelte etc., indicând şi denumirile latine ale acestora. Printre aceşti termeni, găsim citat şi termenul *pavimentum* care ne interesează aici. De asemenea, şi pentru unii lingvişti, arheologi, profesori de istoria civilizaţiei, ingineri constructori, *pavimentum* ar reprezenta termenul latinesc de specialitate care indică stratul superior, final, al infrastructurii drumului roman. Ca strat ultim, superior, al fundaţiei unui drum, unele scrieri, de asemenea pe urma unor izvoare latine, fie folosesc exclusiv alţi termeni decât cel menţionat, fie îl pun pe *pavimentum* în relaţie de sinonimie cu *agger viae*, *summum dorsum* sau *summa crusta*, termeni de asemenea consideraţi ca aparţinând limbajului latinesc tehnic aferent construirii drumurilor.

Reafirmăm punctul nostru de vedere, anume că, pentru o mai bună înţelegere a fenomenelor lingvistice implicate în moştenirea (eventual,

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

nemoştenirea) unor cuvinte latineşti în limba română, nu este suficient nivelul lexicografic latin ca punct de plecare în explicaţia acestor fenomene, ci o înţelegere mai largă, mai detaliată, mai profundă a situaţiei etimonului în limba sursă, a evoluţiei lui în limba latină, clasică şi / sau populară (veche sau târzie). Reamintim că o asemenea poziţie ne-a permis şi relevarea unor similitudini frapante între latină şi română, cum ar fi etimologia identică, de excepţie, a lui *călător* şi *viator* sau înţelegerea mai adecvată a dispariţiei lui *via* din limba română, precum şi lărgirea sensului lui *callis* pe teren românesc. Ne-am propus, aşadar, o examinare mai detaliată a lui *pavimentum* pe teren latinesc prin reconsiderarea surselor, ocurenţelor, contextelor, solidarităţilor şi vecinătăţilor lexicale, a sintagmelor din care face parte, pentru realizarea unui profil lingvistic mai complex şi, pe cât posibil, mai complet, al cuvântului, precum şi al realităţii denumite de el.

Făcând din concluzia reputatului lingvist M. Sala referitoare la etimologia limbii române, şi la etimologie în general[22], un principiu călăuzitor în cercetarea de faţă, ne-am propus nu doar trecerea în revistă a teoriilor, punctelor de vedere, părerilor specialiştilor în privinţa termenilor abordaţi, ci, pe cât posibil, punctarea, completarea unor aspecte rămase în afara discuţiilor, corijarea unor erori, dar mai ales o reevaluare a acestor păreri, prin lărgirea cadrului de discuţie în special de pe poziţiile latinistului. Unele soluţii etimologice oferite de către ştiinţa etimologiei româneşti se bazează pe materialul lexicografic latin. Or, oricât de bine organizate şi cuprinzătoare ar fi aceste izvoare, considerăm că, cel puţin în unele cazuri, ele nu sunt suficient de relevante pentru a construi o ipoteză etimologică de nezdruncinat. Consultarea într-o mai largă măsură a izvoarelor literare (şi epigrafice) latine ni se pare o bază de lucru mai solidă pentru cel care doreşte să-şi facă o părere despre premisele formării limbii române, atât în ceea ce are ea comun cu latinitatea, cu romanitatea occidentală şi /sau orientală, cât şi în ceea ce a dezvoltat în mod specific, singular.

Prin urmare, ne interesează în cele de mai jos semantica latinescului *pavimentum*, urmărită nu doar în glosare, ci, pe cât posibil, urmărită în mod diacronic, prin intermediul textelor literare, cele mai în măsură să ne formeze o idee despre posibilele proiecţii mentale ale individului roman atunci când folosea sau auzea folosindu-se cuvântul *pavimentum*. Vom încerca aşadar să redăm istoria cuvântului, dar şi a realităţii pe care o exprimă, aşa cum se configurează în literatura latină privită ca material lingvistic şi ca sursă de informaţii primare şi secundare.

[22] Vezi *mottoul* articolului.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

Putem împărți informațiile oferite de către sursele literare antice referitoare la *pavimentum* în două mari categorii. Prima categorie include informațiile referitoare la realitatea pe care termenul o denumeşte, de tipul informațiilor enciclopedice sau tehnice, care încearcă să circumscrie noțiunea / conceptul respectiv, cum întâlnim la Cato, *De agricultura*, la Vitruvius, *De arhitectura*, Plinius, *Naturalis Historia*, M. Cetius Fauentinus, *Liber artis architectonicae*. A doua categorie include informațiile lingvistice, în sensul cel mai larg al cuvântului, fie directe, explicite (mai rare), precum referirile la etimologie, familia de cuvinte, modalitatea de formare (la Plinius, *Naturalis Historia*; Varro, *Res rusticae;* Festus, *Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci*; Aulus Gellius, *Noctes Aticae*; Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum siue Originum libri XX*), fie informații indirecte, implicite, a căror descoperire şi formulare revine lingvistului modern, prin considerarea textelor antice drept materiale lingvistice, investigabile din varii perspective: stilistică, semantică, fonetică etc. Până acum câteva decenii numai, lingvistica îşi baza cercetarea pe o excerptare selectivă, determinată de imposibilitatea obiectivă a despuierii exhaustive a surselor, însă în prezent, cercetarea poate utiliza, dacă se consideră necesar, un inventar mai vast al ocurențelor, grație mijloacelor computerizate de căutare a termenilor în texte, dovedindu-se că şi datele furnizate statistic au un rol important în circumscrierea unui subiect lingvistic [23]. Considerăm că cele două tipuri de informații nu sunt strict delimitate, întrucât orice ocurență a lui *pavimentum* într-un (con-)text reprezintă şi o atestare care se poate exploata lingvistic, din perspectiva istoriei limbii, de pildă, prin raportarea la o anumită perioadă de dezvoltare a limbii latine sau din observarea fonetismului pe care îl prezintă termenul, din punct de vedere al stilisticii funcționale, din perspectiva formării cuvintelor, prin observarea raportului temă - afix lexical - derivat, din perspectivă semiologică, prin cercetarea raportului dintre configurația semică şi ocurența termenului în anumite contexte, solidarități lexicale etc. În cele ce urmează, aşadar, nu ne propunem departajarea celor două tipuri de informații, ci dimpotrivă,

[23] În cazul lui *pavimentum*, în intervalul cuprins între Cato şi *Historia Apollonii regis Tyri*, întâlnim 99 de ocurențe, conform programului de cercetare lingvistică oferit de *BTL*: Cato – 7, Lucilius – 1, Caesar – 2, Cicero – 6, Varro – 6, Vitruvius – 19, Horatius – 1, Seneca (rhetor) – 1, Seneca (Philosophus) – 4, Columella – 3, Petronius – 5, Iuvenalis – 1, Plinius Secundus – 2, Plinius Maior – 16 , Suetonius – 2, Aulus Gelius – 1, Festus – 3, Fronto – 1, Apuleius – 3, Faventinus – 9, Ammianus Marcellinus – 1, Martianus Capella –1, *Historia Apollonii regis Tyri* - 2 (4). Cu ajutorul CILF, aflăm, de asemenea, că *pavimentum* însumează un număr de 711 ocurențe în textele aparținând celor patru mari epoci ale latinității, anume 100 în *Antiquitas*, 263 în *Aetas Patrum*, 348 în *Medium Aevum*, 16 în *Recentior Latinitas*.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

conexarea datelor şi deducţiilor din sfera enciclopedică şi lingvistică, pentru un spor de cunoaştere în ambele direcţii.

Cariera lexicală a latinescului *pavimentum* începe, se pare, în perioada clasică a latinităţii. Termenul este format de la verbul *paviō*, *-īre*[24] prin derivare cu sufixul *-mentum*. Din datele furnizate de *DELL*, p. 490, referitoare la caracterul tehnic al verbului, corelate cu statistica ocurenţelor furnizate de *BTL*, am putea afirma, în termenii autorilor *VRR*, că este puţin probabil ca *paviō* să fi aparţinut vocabularului reprezentativ al limbii latine, deoarece are un semantism sărăcăcios, o familie redusă la cinci - şase membri, şi o frecvenţă, dedusă din numărul redus al ocurenţelor, anemică. Raportul sufix – temă – derivat ni-l clarifică întrucâtva următoarele informaţii din *ILR* I, p. 75: „O serie de substantive abstracte neutre derivate de la verb sunt cele în *-men*, *-mentum* (acesta din urmă e datorat unei dezvoltări a lui *-men*). Raportul stilistic dintre ele nu este prea clar, *-men* aparţine în general stilului înalt; *-mentum* e mai popular. Aceasta se explică prin tendinţa generală a limbii vorbite (s.ns. – E. B.), care are preferinţă pentru sufixele mai lungi. La cuvintele vechi sufixul e legat direct de rădăcină: *augmen*, *carmen*; în epoca istorică prin adăugarea vocalei caracteristice conjugării, apar *-āmen*, *-īmen*, *-ūmen* (de la verbele cu tema în *-u*): *moderamen*, *docimen*, *regimen*, *farcimen*, *molimen*, *acumen*, *albumen* etc. La fel apar *-amentum*, *-imentum*, *-umentum*. Cele mai numeroase sunt în *-īmen*, *-īmentum*, fapt explicabil prin productivitatea conjugării a IV-a". Prin urmare, fapt confirmat şi de textele literare, derivatul *pavimentum* nu este o creaţie veche, el aparţinând epocii istorice, fapt dovedit de prezenţa vocalei tematice. Deşi raportul stilistic între temă şi sufix nu este suficient de clar, totuşi prezintă interes pentru discuţia de faţă faptul că prezenţa sufixului lărgit atestă caracterul (mai) popular al formaţiei. Din punct de vedere semantic, pentru discuţia de faţă este demn de reţinut faptul că *paviō* semnifică acţiunea de bătătorire a pământului, de unde sensul iniţial al lui *pavimentum* de „pământ bătătorit"[25].

Din punct de vedere cronologic, una dintre primele atestări ale lui *pavimentum* o întâlnim la Lucilius (sf. sec. al II-lea a. Chr.), într-un crâmpei de satiră citat de Cicero, atât în *Orator* 149, cât şi în *De oratore*, 3,

[24] *Păvĭo , īvi, ītum*, 4, v. a. [kindr. with paiô]: I. to beat, strike. I. Lit.: *pavit aequor harenam*, Lucr. 2, 376: *aliquid ex ore pavire terram*, Cic. *Div*. 2, 34, 72. II. Transf., to beat, ram, or tread down: *aream esse oportet solidam, terrā pavitā*, Varr. *R. R*. 1, 51, 1: *sato pavitur terra*, Plin. 19, 7, 36, § 120: *pavimenta fistucis pavita*, id. 36, 25, 61, § 185: *pavitum solum*, Col. 1, 6, 16. - Hence, *păvītum* , i, n., a hard-beaten floor, a pavement (post-class.), Paul. Nol. *Carm*. 25, 37 - Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1879.

[25] *Cf.* şi *DELL*, p. 490: «*paviō, -īs, - ītum, -īre*: battre la terre pour l'aplanir; niveler. Presque uniquement employé dans l'expression technique *pavīre terram*. […] derivés et composés: *pavimentum*: terre battue; puis „pavé, dallage". Dejà dans Cat., *Agr*., 8 et 19».

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

171, precum şi de Plinius Maior, *Naturalis historia*, 36, 185: „quam lepide lexis compostae ut tesserulae omnes / arte pauimento atque emblemate uermiculato /".

Dat fiind că temele satirelor luciliene constau în prezentarea acidă, necruțătoare, a tuturor tarelor politice, sociale şi morale ale contemporaneității, printre care şi luxul exorbitant, putem deduce că tonul exclamativ al celor două versuri, aparent admirativ, are o valoare peiorativă, disprețuitor-sarcastică, fapt demonstrat de prezența diminutivelor, a grecismelor, şi de prețiozitatea afectată a limbajului, a contrastului de registru între semnificația modalelor *arte* şi *emblemate* şi cea a calificativului *vermiculatus*. Astfel, grija excesivă pentru amenajarea caselor vădită de personajul Albucius, criticat că trăieşte ca grecii şi ținta multor satire usturătoare, apare într-un contrast izbitor cu necultivarea interiorului spiritual[26]. Această atestare a cuvântului ne oferă deja informații prețioase, atât asupra cuvântului, cât şi asupra realității pe care o desemnează. În privința realității exprimate, putem avansa ipoteza că, în epoca lui Lucilius, pavimentarea devenise deja unul dintre elementele care puteau denota luxul, în cazul de față excesiv, fapt ce stârneşte oprobriul poetului. Din punct de vedere lexical, faptul este demonstrat de solidaritatea neobişnuită între *pavimentum*, format de la *paviō*: „a bătători pământul", şi sintagma *tesserulae compostae*, *tesserula* însemnând „cubuleț de piatră pentru lucrări în mozaic", ceea ce denotă schimbarea materialului folosit la pavimentare, de la pământ la cuburi de piatră, atât diminutivul *tesserula*, epitetul *composta*: „aranjat bine, cu grijă", cât şi cele două adverbe *arte et emblemate* denotând minuțiozitatea operațiilor de pavare, precum şi dorința expresă a beneficiarului ca unui element de confort cotidian să i se recunoască de către cei din jur caracterul estetic, implicit blazonul social şi, nu în ultimul rând, valoarea bănească!

Toate aceste deducții conduc la ideea că, deja la sfârşitul secolului al II-lea a. Chr., *pavimentum*, formațiune la origine aparținând registrului popular, terminologiei rustice, atât prin elementele de formare, cât şi prin semnificație, îşi lărgise semantismul, prin adecvarea la realitățile citadine, denumind rezultatul pavării prin tehnici care nu se mai rezumau doar la bătătorirea pământului. Prin urmare, *pavimentum* este folosit cu sensul său propriu, originar, în operele care tratează probleme ale vieții rustice, cum ar fi tratatul lui Cato, *De agri cultura*, care precedă satirele luciliene. Iată rețeta unui solid paviment rural, necesar într-un *torcularium*, pentru o bună

[26] Cicero, *Orator*, 149, ne confirmă că, şi în această satiră, Lucilius îl viza pe Albucius: „quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola: «Quam lepide g-lexeis compostae ut tesserulae omnes / Arte **pavimento** atque emblemate vermiculato!» /".

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

fixare a teascului, consemnată, într-un stil iusiv, cu doar câteva decenii[27] înainte de satira lui Lucilius:

> „***Pauimenta*** *ad hunc modum facito: ubi libraueris de glarea et calce harenato primum corium facito: id pilis subigito; idem alterum corium facito; eo calcem cribro subcretam indito alte digitos duo ibi de testa arida* ***pauimentum*** *struito ubi structum erit, pauito fricatoque, uti* ***pauimentum*** *bonum siet*"[28].

Pavimentul rural recomandat ca „bun" de către Cato în jurul deceniului al patrulea – al şaselea din sec. al II-lea a. Chr. se face, aşadar, din straturi de pietriş (*glarea*), var (*calx*), nisip (*harena*) şi sfărâmături de lut ars sau scoici (*testa*), cheia succesului fiind acţiunea, repetată, de bătătorire – *subigito*, *pavito*, *fricato*.

Din punct de vedere semantic, textul catonian reprezintă prima sursă care confirmă semul „rural" în sememul lui *pavimentum*, sem pe care l-am fi putut presupune prin raportarea derivatului la verbul de bază de la care s-a format. Alte excerpte, aparţinând unor scrieri cu o tematică similară, vin să confirme existenţa acestui sem, spre exemplu, Varro, *Res rusticae*, I, 51: „*Solida* ***terra pavita****, maxime si est argilla, ne, aestu peminosa si sit, in rimis eius grana oblitescant et recipiant aquam et ostia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca solent perfundere, ea enim herbarum et formicarum et talparum venenum. Quidam aream ut habeant soldam, muniunt lapide aut etiam faciunt* ***pavimentum***"[29]. În altă ordine de idei, alături de Varro, alţi doi exponenţi ai latinei clasice, Caesar şi Cicero, întrebuinţează termenul, fapt care, corelat cu ideea purismului lexical exprimat de cel dintâi în celebra „precum nava de o stâncă să te fereşti de cuvântul vechi şi neuzual", demonstrează că *pavimentum* avea un caracter uzual în latina clasică. Realitatea „prozaică", şi în acelaşi timp tehnică, pe care o denumeşte însă, face ca el să nu fie compatibil cu registrul poetic, fapt confirmat şi de cvasiinexistenţa lui în poezie. Două excepţii însă: una,

---

[27] Nu se poate preciza distanţa în timp, însă satirele luciliene, păstrate fragmentar, au făcut furori la Roma în ultimele trei decenii ale sec. al II-lea a. Chr. (132-106), adică după moartea lui Cato, care a survenit în 149 a. Chr., compunerea operei *De agri cultura* fiind plasată de exegeţi în perioada bătrâneţii.

[28] „Pardoselile să le faci astfel: pe locul unde vei fi nivelat să faci primul strat din pietriş şi var amestecat cu nisip: pe acesta să-l baţi cu maiul; în acelaşi fel să fie făcut următorul strat; deasupra să pui var cernut prin sită, gros de două degete, apoi aranjează un pavaj din sfărâmături de lut ars sau cochilii uscate, iar după ce-l vei aranja, să-l baţi şi să-l îndeşi, ca să fie pardoseala bună".

[29] Vezi şi Varro, *Res rusticae*, 1, 13, 6; 1, 59, 1. Cf. şi Columella, *Res rustica*, 1, 6: *Tum deinde cum exaruit, simili modo* ***pavimenta*** *testacia, quae pro aqua receperint amurgam mixtam calci et harenae supersternuntur et magna vi paviculis inculcantur atque expoliuntur, omnes que parietum et soli iuncturae testaceis pulvinis fibulantur, quoniam fere cum in his partibus aedificia rimas egerunt, cava praebent et latebras subterraneis animalibus.*

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

celebră, la Horatius, *Carmina*, 2, 14, 25: „*absumet heres Caecuba dignior / servata centum clavibus et mero / tinget* ***pavimentum*** *superbo, / pontificum potiore cenis. /*”, excerpt citat în toate glosarele cu limba-sursă latina, pentru ilustrarea sensului de „pardoseală”; cealaltă ocurență în poezie o întâlnim abia la Iuvenal[30], în aceeaşi specie poetică precum cea dintâi ocurență atestată în latină.

Din cele de mai sus, observăm că sememul lui *pavimentum* se defineşte prin „pardoseală interioară rurală / urbană”. Contextele au fost relevante şi în privința achiziționării de date privind realitatea denumită de lexemul în cauză. Diferența între pavimentul rural şi cel urban constă în materialul de pavare: dacă pavimentarea rurală se mărgineşte la sfărâmături de lut ars sau cochilii, pentru pavimentarea urbană sunt necesare însă *tesserulae* „cubulețe pentru mozaic”, care trebuie orânduite cu grijă, artă şi fason – *compostae*, *arte*, *emblemate*, în formă vermiculată[31]! Față în față, cele două tipuri de pavimentare, dau seamă nu doar de opoziția sat – oraş în secolul al doilea la romani, cât mai ales de influența, considerată nefastă atât de Cato[32], cât şi de Lucilius, a felului de viață grecesc, caracterizat prin lux şi opulență deşănțată, mod de viață adoptat la Roma în urma cuceririi sudului Italiei colonizat de greci (*Graecia Magna*).

De altfel, potrivit lui Plinius, care îşi propune ca în cartea a XXXVI-a din *Naturalis historia*, să trateze „*de* ***pavimentis***; *asarotos oecos; quod primum* ***pavimentum*** *Romae; de subdialibus* ***pavimentis;*** *graecanica* ***pavimenta***”, aceasta şi era obârşia *pavimentum*-ului: „***pavimenta*** *originem apud Graecos habent elaborata arte picturae ratione, donec lithostrota expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit quem vocant asaroton oecon, quoniam purgamenta cenae in* ***pavimentis*** *quaeque everri solent velut relicta fecerat parvis e tessellis tinctisque in varios colores. Mirabilis ibi columba bibens*

---

[30] Iuvenalis, *Saturae*, 14, 59: *Hospite venturo cessabit nemo tuorum: / 'verre* ***pavimentum****; nitidas ostende columnas; / arida cum tota descendat aranea tela; / hic leve argentum, vasa aspera tergeat alter," / vox domini furit instantis virgamque tenentis. /.*

[31] Pentru diferențele dintre *pavimentum sectile*, *pavimentum tesselatum*, *pavimentum vermiculatum* etc., vezi Anthony Rich, *Dictionnaire des antiquités romaine et grecque*, 1883 sau Harry Thurston Peck, *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*, Harper and Brothers, New York, 1898.

[32] Cf. Cato, *Orationum fragmenta (in aliis scriptis seruata)*, 36, 1: *Dicere possum, quibus uillae atque aedes aedificatae atque expolitae maximo opere citro atque ebore atque* ***pauimentis*** *Poenicis sient, şi* Festus, *Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci*: Poenica marmore Numidico constrata significat Cato, cum ait in ea, quam habuit, ne quis consul bis fieret: „*Dicere possum, quibus villae atque aedes aedificatae atque expolitae maximo opere citro atque ebore atque* ***pavimentis*** *Poenicii sient (sic!)*".

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

et aquam umbra capitis infuscans; apricantur aliae scabentes sese in canthari labro."

În prezentarea subiectului, Plinius, în spirit enciclopedic, amestecă datele despre originea pavimentării cu descrierile diferitelor tipuri de paviment, în care se strecoară sugestiile etimologice printre rețetele tehnice: „***pavimenta*** *credo primum facta quae nunc vocamus barbarica atque subtegulanea, in Italia festucis pavita. Hoc certe ex nomine ipso intellegi potest*". La păstrarea acestei clarități a filiației *paviō* > *pavimentum*[33] (*pavimenta pavita*) contribuia existența unui alt termen tehnic, sinonim cu *festuca*, anume *pavicula*, *-ae*: [*pavio*] „mai de bătut pământul". Mai mult, însuşi termenul în discuție stă ulterior la baza unui verb denominativ *pavimentō* (I) vt.: „a bătători pământul nivelându-l PLIN.; (fig.) a bătători AUG.", şi, de la acesta din urmă, familia se întăreşte cu un adjectiv de proveniență verbală participială *pavimentatus* (3) adj.: „pavat cu lespezi, pardosit" CIC. – *GDLR*, p. 870, şi un post-clasic *pavitum*. Însă nu Plinius este sursa cea mai completă de informație asupra subiectului, cel puțin nu în privința tehnicii de realizare. Autoritatea recunoscută de-a lungul multor secole, mai puțin în epoca în care a trăit, în tehnica de construcție a edificiilor, cu tot ce presupunea acest lucru, este Vitruvius.

2.2.3.1. Sursa vitruviană

Revenirea la sursa Vitruvius pentru lămurirea lui *pavimentum* a fost dictată de indicarea ei repetată de către autorii care, de-a lungul timpului, din varii perspective, s-au preocupat de tehnica realizării drumurilor romane şi care au folosit termenul în cauză pentru a desemna stratul final al structurii unei şosele romane. În acest sens, am purces la excerptarea, în cele zece cărți ale operei *De architectura*, a tuturor enunțurilor în care apare termenul *pavimentum*, enunțuri redate aici, dată fiind importanța evaluării semnificației termenului în context:

- *solum substruatur [aliae], ut sit intactum ab rudere et* ***pavimento****; obruta enim in his cum sunt, vetustate marcida fiunt; deinde subsidentia proclinantur et disrumpunt speciem tectoriorum.* (Vitruvius, II, 8, 20);
- *lumen autem thyretri constituatur sic, uti quae altitudo aedis a* ***pavimento*** *ad lacunaria fuerit, dividatur in partes tres semis et ex eis duae partes <semis> lumini valvarum altitudine constituantur.* (Vitruvius, IV, 6, 1);

[33] Cf. şi Festus, Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci: „Nam pavire - et ferire, a quo et **pavimenta**.", reluat de Isidorus Hispalensis, Etymologiarum siue Originum libri XX, 10, 230: „Nam pauere ferire est, unde et **pauimentum**".

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

- *eaeque struantur argilla cum capillo subacta, supraque conlocentur tegulae bipedales, quae sustineant* ***pavimentum***. (Vitruvius, V, 10, 2);

- *earumque camararum superiora coagmenta ex argilla cum capillo subacta liniantur*; *inferior autem pars, quae ad* ***pavimentum*** *spectat, primum testa cum calce trullizetur, deinde opere albario sive tectorio poliatur.* (Vitruvius, V, 10, 3);

- *in* aegyptiis *autem supra columnas epistylia et ab epistyliis ad parietes*, *qui sunt circa*, *inponenda est contignatio*, *supra* coaxationem ***pavimentum***, *subdiu ut sit circumitus*. (Vitruvius, VI, 3, 9);

- *in contignationibus vero diligenter est animadvertendum*, *ne qui paries*, *qui non exeat ad summum*, *sit* extructus *sub* ***pavimentum***, *sed potius relaxatus supra se pendentem habeat* coaxationem. (Vitruvius, VII, 1, 1);

- *cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus aut pandatione sidentibus, permanens structurae soliditate dextra ac sinistra secundum se facit* ***in pavimentis*** *necessario rimas.* (Vitruvius, VII, 1, 1);

- *Item danda est opera, ne commisceantur axes aesculini querco, quod quercei, simul umorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt* ***in pavimentis***. (Vitruvius, VII, 1, 2);

- *insuper ex testa nucleus inducatur mixtionem habens ad tres partes unam calcis, ne minore crassitudine [****pavimentum****] digitorum senûm. supra nucleum ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta*** *struantur sive sectilia seu tesseris.* (Vitruvius, VII, 1, 3);

- *Subdiu vero maxime idonea faciunda sunt* ***pavimenta****, quod contignationes umore crescentes aut siccitate decrescentes seu pandationibus sidentes movendo se faciunt vitia* ***pavimentis****; praeterea gelicidia et pruinae non patiuntur integra permanere.* (Vitruvius, VII, 1, 5);

- *tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est,* ***pavimentum*** *e tessera grandi circiter binûm digitûm caesa struatur fastigium habens in pedes denos digitos binos; quod si bene temperabitur et recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum.* (Vitruvius, VII, 1, 6);

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

- *supra autem sive ex tessera grandi sive ex spica testacea <**pavimenta**> struantur fastigiis, quibus est supra scriptum, et cum sic erunt facta, non cito vitiabuntur.* (Vitruvius, VII, 1, 7);

- *Cum a **pavimentorum** cura discessum fuerit, tunc de albariis operibus est explicandum.* (Vitruvius, VII, 2, 1);

- *et primum conclavibus, quae plano pede fuerint, in imo **pavimento** alte circiter pedibus tribus pro harenato testa trullissetur et dirigatur, uti eae partes tectoriorum ab umore ne vitientur.* (Vitruvius, VII, 4, 1);

- *etiam pavimentorum non erit displicens, si qui animadvertere voluerit Graecorum hibernaculorum usum, minime sumptuosus et utilis apparatus.* (Vitruvius, VII, 4, 4);

- *ad regulam et libellam summo libramento* cote *despumato redditur species nigri **pavimenti***. (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *Foditur enim infra libramentum triclinii altitudo circiter pedum binûm*, *et solo* festucato *inducitur aut rudus aut testaceum **pavimentum** ita fastigatum*, *ut in canali habeat nares*. (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *ita conviviis eorum et, quod poculis et pytismatis effunditur, simul cadit siccescitque, quique versantur ibi ministrantes, etsi nudis pedibus fuerint, non recipiunt frigus ab eius modi genere **pavimenti**.* (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *Nullae enim camerae, quae sunt caldariorum, supra se possunt habere fontes, sed caelum, quod est ibi ex praefurniis ab ignis vapore percalefactum, corripit ex **pavimentis** aquam et aufert secum in camararum curvaturas et sustinet, ideo quod semper vapor calidus in altitudinem se trudit.* (Vitruvius, VIII, 2, 4).

Analiza enunțurilor care conțin termenul *pavimentum* în opera vitruviană dedicată arhitecturii ne relevă următoarele: în cartea a II-a a lucrării, în capitolul 8, dedicat de către autor construirii zidurilor (pereților) clădirilor, se face precizarea că un anumit tip de perete (*craticius*) are nevoie de o fundație adâncă (*solum substruatur*) pentru a nu veni în contact cu stratul de pietre sparte (*rudus*) ce compun *pavimentum* „podea, pavaj interior”. În cartea a IV-a, capitolul 6 se ocupă de portalurile templelor. În ce privește portalul în stil doric, Vitruvius oferă reguli de calcul a proporțiilor: apertura (*lumen*) portalului se calculează luând în considerație înălțimea edificiului (*altitudo aedis*) de la podea la plafon (*a **pavimento** ad lacunaria*). Capitolul 10 din cartea a V-a tratează construcția băilor, cele

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

două ocurențe ale lui *pavimentum* făcând astfel referire la pardoseala (pavajul) unei băi. Stricte reguli de proporție se aplică şi în cazul camerelor principale, indiferent de stilul în care sunt construite, corintic sau egiptean. Diferența apare în modalitatea dispunerii coloanelor. Şi în acest caz, aşadar, termenul *pavimentum* se referă la pavajul interior, respectiv la podeaua din interiorul camerelor. Din totalul celor 19 ocurențe ale lui *pavimentum* în *De architectura*, cele mai multe, 12, se găsesc în cartea a VII, indicată ca sursă referitoare la tehnica construcției drumurilor romane. Însă capitolul întâi al cărții, ce concentrează majoritatea ocurențelor lui *pavimentum* la Vitruvius, nu se referă la construcția de drumuri, ci tratează despre cel mai important aspect al finisării unei clădiri[34], anume *de ruderatione*, despre tehnica pavării interioare, care presupune aşternerea mai multor straturi succesive. Redăm acest capitol în întregime, datorită importanței sale în argumentația asupra sensurilor lui *pavimentum* în limba latină.

Primumque incipiam de ***ruderatione****, quae principia tenet expolitionum, uti curiosius summaque providentia solidationis ratio habeatur. et si plano pede erit eruderandum, quaeratur, solum si sit perpetuo solidum, et ita exaequetur, et inducatur cum* ***statumine rudus****. sin autem omnis aut ex parte congesticius locus fuerit, fistucationibus cum magna cura solidetur. in contignationibus vero diligenter est animadvertendum, ne qui paries, qui non exeat ad summum, sit extructus sub pavimentum, sed potius relaxatus supra se pendentem habeat coaxationem. cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus aut pandatione sidentibus, permanens structurae soliditate dextra ac sinistra secundum se facit in pavimentis necessario rimas.*

[2] Item danda est opera, ne commisceantur axes aesculini querco, quod quercei, simul umorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt ***in pavimentis****. sin autem aesculus non erit et necessitas coegerit propter inopiam querceis <uti>, sic videtur esse faciundum, ut secentur tenuiores; quo minus enim valuerint, eo facilius clavis fixi continebuntur. deinde in singulis tignis extremis partibus axis bini clavi figantur, uti nulla ex parte possint se torquendo anguli excitare. namque de cerro aut fago seu farno nullus ad vestutatem potest permanere. coaxationibus factis, si erit, filex, si non, palea substernatur, uti materies ab calcis vitiis defendatur.*

[3] Tunc ***insuper statuminetur*** *ne minore saxo, quam qui possit manum implere. statuminationibus inductis,* ***rudus*** *si novum erit, ad tres partes*

[34] „*Primumque incipiam de ruderatione, quae principia tenet expolitionum.*" – Vitruvius, VII,1,1.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

una calcis misceatur, si redivivum fuerit, quinque ad duo mixtionis habeant responsum. deinde rudus inducatur et vectibus ligneis, decuriis inductis, crebriter pistatione solidetur, et id non minus pinsum absolutum crassitudine sit dodrantis. ***insuper*** *ex testa* ***nucleus inducatur*** *mixtionem habens ad tres partes unam calcis, ne minore crassitudine [pavimentum] digitorum senûm.* ***supra nucleum*** *ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta struantur*** *sive sectilia seu tesseris.*

[4] Cum ea structa fuerint et fastigia sua ex structione habuerint, ita fricentur, uti, si sectilia sint, nulli gradus in scutulis aut trigonis aut quadratis seu favis extent, sed coagmentorum compositio planam habeat inter se directionem, si tesseris structum erit, ut eae omnes angulos habeant aequales; cum enim anguli non fuerint omnes aequaliter plani, non erit exacta, ut oportet, fricatura. item testacea spicata tiburtina sunt diligenter exigenda, ut ne habeant lacunas nec extantes tumulos, sed <sint> extenta et ad regulam perfricata. super fricaturam, levigationibus et polituris cum fuerint perfecta, incernatur marmor, et supra loricae ex calce et harena inducantur.

[5] ***Subdiu*** *vero maxime idonea faciunda sunt* ***pavimenta****, quod contignationes umore crescentes aut siccitate decrescentes seu pandationibus sidentes movendo se faciunt vitia* ***pavimentis****; praeterea gelicidia et pruinae non patiuntur integra permanere. itaque si necessitas coegerit, ut minime vitiosa fiant, sic erit faciundum. cum coaxatum fuerit, super altera coaxatio transversa sternatur clavisque fixa duplicem praebeat contignationi loricationem. deinde* ***ruderi*** *novo tertia pars testae tunsae admisceatur, calcisque duae partes ad quinque mortarii mixtionibus praestent responsum.*

[6] ***Statuminatione facta rudus inducatur,*** *idque pistum absolutum ne minus pede sit crassum****. tunc autem nucleo inducto****, uti supra scriptum est****, pavimentum e tessera*** *grandi circiter binûm digitûm caesa* ***struatur*** *fastigium habens in pedes denos digitos binos****;*** *quod si bene temperabitur et recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum. uti autem inter coagmenta materies ab gelicidiis ne laboret, fracibus quotannis ante hiemem saturetur; ita non patietur in se recipere gelicidii pruinam.*

[7] Sin autem curiosius videbitur fieri oportere, tegulae bipedales inter se coagmentatae ***supra rudus*** *substrata materia conlocentur habentes singulis coagmentorum frontibus excelsos canaliculos digitales. quibus iunctis inplicetur calx ex oleo subacta, confricenturque inter se coagmenta compressa. ita calx, quae erit haerens in canalibus, durescendo contexteque solidescendo non patietur aquam neque aliam rem per*

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

coagmenta transire. cum ergo fuerit hoc ita perstratum, supra nucleus inducatur et virgis caedendo subigatur. supra autem sive ex tessera grandi sive ex spica testacea <pavimenta> struantur fastigiis, quibus est supra scriptum, et cum sic erunt facta, non cito vitiabuntur.

Rezumând aspectele direct vizate (par. 1-4), observăm că cele patru straturi, fiecare cu dimensiuni, materiale şi compoziţie riguros indicat, ce se aştern succesiv pentru realizarea pavimentării interioare, sunt: 1. *statumen*; 2. *rudus* (*deinde rudus inducatur*; *inducatur cum statumine* ***rudus***); 3. *nucleus* (***insuper*** […] ***nucleus inducatur***); 4. *pavimentum* (***supra nucleum*** […] ***exacta pavimenta struantur***).

Dacă opera lui Vitruvius reprezintă din punct de vedere lingvistic sursa certă a includerii lui *pavimentum* în terminologia pavării interioare, tot ea reprezintă una dintre sursele literare care atestă că *pavimentum* poate avea şi semnificaţia de „pavaj exterior", substantivul *pavimentum* intrând în solidaritate lexicală cu adverbul *subdiu*: „la lumina zilei, în aer liber, exterior", respectiv, adjectivul *subdialis*: ***Subdiu*** *vero maxime idonea faciunda sunt pavimenta* [35].

Pavajelor exterioare, Vitruvius le acordă următoarele trei paragrafe, VII, 5-7. Şi în cazul pavajului exterior aferent clădirilor, chiar dacă se prescriu măsuri suplimentare de precauţie în construcţie, vizând rezistenţa la intemperii, cele patru straturi (*statumen*, *rudus*, *nucleus*, *pavimentum*) menţionate în pavarea interioară rămân cu denumirile tehnice latine astfel consacrate: ***Statuminatione facta rudus inducatur****, idque pistum absolutum ne minus pede sit crassum****. tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est, pavimentum*** […] ***struatur.*** (Vitr. VII, 6). Continuând examinarea contextelor ocurenţelor lui *pavimentum* la Vitruvius, observăm că, şi în celelalte enunţuri (VII, 4,1; 4, 4; 4, 5; VIII, 2, 4), termenul cercetat nu se referă decât la stratul superior al pavării interioare sau exterioare aferente clădirilor. De altfel, se cuvine menţionat că nici una din cele zece cărţi ale operei vitruviene nu este dedicată construcţiei vreunui tip de drum roman. Mai mult, Vitruvius, chiar dacă a considerat că într-un tratat despre arhitectură se pot trata şi subiecte destul de îndepărtate de tema enunţată, precum zodiacul sau mersul planetelor (cartea a IX-a) etc., totuşi, nici măcar incidental sau tangenţial, nu face referire în întreaga sa operă la tehnica de construcţie a drumurilor romane. Această afirmaţie trebuie făcută în mod categoric, întrucât cei care astăzi încă îl indică pe Vitruvius

[35] Cf. şi *de subdialibus pavimentis*: „despre pavajele în aer liber", subiect menţionat de Plinius în cartea I a *Istoriei naturale*, carte în care trece în revistă materia tratată în următoarele cărţi.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

drept sursă directă privind rețeta construirii drumurilor romane comit o eroare ştiințifică[36].

Se pare că sursa acestei erori o reprezintă V. Bergier, *Histoire des grands chemins de l´empire romain*, primul care a lansat teoria celor patru straturi ale infrastructurii drumului roman, punând astfel în circulație şi terminologia aferentă: „la teoría lanzada por el francés Nicolas Bergier a principios del siglo XVIII sobre la composición de las capas de las vías romanas, a las que asignó un nombre latino: *statumen, rudus, nucleus* y *summum dorsum*, fue asumida por el grueso de los historiadores, estudiándose aún hoy en las escuelas que preparan a nuestros arqueólogos (responsables de la identificación de las vías romanas en España). Según CHEVALIER, R. 1972, pp. 89-95. *Les Voies Romaines*, esta teoría, se basa en unos mal traducidos párrafos escritos por Vitrubio. Así lo recoge vehementemente PALOMERO PLAZA, S. 1987, p. 209. *Las vías romanas de la provincia de Cuenca*. Particularmente, considero generoso a Chevalier con su compatriota, ya que ni la más enrevesada interpretación de Vitrubio daría lugar a las secciones tipo de la infraestructura que nos describe Bergier. Todo apunta a que la teoría en cuestión fue inventada." – Moreno 2002, 17. Autorul Gallo Moreno remarca de altfel încă în 2001 ceea ce am constatat şi noi din consultarea scrierilor de specialitate, anume că, pe urmele lui Bergier, care îl invocă drept sursă pe Vitruvius: „Desde SAAVEDRA, E, 1861, p. 5, *Descripción de la vía romana entre Uxama y Augustobriga,* hasta la obra de IGLESIAS GIL, J. M. y MUÑÍZ CASTRO, J. A. 1992, p. 73, *Las comunicaciones en la Cantabria romana* un gran número de publicaciones sobre las vías romanas recogen y asumen sucesivamente estas definiciones sobre la tipología romana de las capas del firme." [s.n.]. În *Infraestructura viaria romana II*, studiu publicat cu ocazia „de I Congresso sobre las Obras Públicas Romanas celebrado en Mérida el 15. 11. 2002", acelaşi autor revine „en el concepto erróneo, tradicionalmente repetido desde la atribucion a Vitrubio de conceptos que éste nunca sacó de su pluma". De fapt, această rețetă, atribuită îndeobşte lui Vitruvius, era deja general răspândită şi acceptată în şcolile vest europene la mijlocul secolului al XIX-lea, fapt dovedit de un articol de presă al lui Allan Edgar Poe care, vrând să demonstreze cât de puțin s-a înaintat în ce priveşte tehnica rutieră modernă comparativ cu starea de lucruri din antichitatea romană, prezintă modul de construcție roman, menționând cititorilor contemporani că prezentarea sa a fost făcută într-o manieră *very school-boysh* – „foarte şcolărească". Edgar Poe susține în

[36] O afirmă răspicat şi Gallo Moreno, autorul studiului *Características de la infraestructura viaria romana* din „Obra Publica. Ingenieria y Territorio", nr. 56, Madrid, 2001: „En ninguno de los diez libros de la obra de *Marco Lucio Vitrubio Polion: De Architectura*, se menciona nada referente a firmes de caminos".

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

articolul său că drumurile romane erau compuse din patru straturi: *statumen*, *rudus*, *nucleus* şi, în final, *pavimentum* [37]. Deşi Poe nu-şi divulgă sursa informației, similitudinea formulării ne indică fie o sursă comună, fie o ediție anterioară celei din 1875 a celebrului *Smith's* D*ictionary*, p. 1191-1192[38]. Este interesantă în acest dicționar, foarte bine documentat şi cu o acuratețe a trimiterilor la sursele antice absolut remarcabilă, punerea în relație de sinonimie a termenilor *agger viae*, *summum dorsum* şi *pavimentum*: „The centre of the way was a little elevated so as to permit the water to run off easily, and hence the terms *agger viae* (Isidor. xv.16 §7; Ammian. Marcellin. xix.16; cf. Virg. Aen. v. 273); and *summum dorsum* (Stat. l.c.), although both may be applied to the whole surface of the *pavimentum*." – *op. cit*., p. 1192. De asemenea, este demn de remarcat faptul că în *Smith's Dictionnary* se prezintă în mod corect raportul dintre sursa antică vitruviană şi teoria infrastructurii drumului, căci în capul paragrafelor referitoare la tehnica construirii drumurilor romane, autorul face următoarea precizare: „Vitruvius enters into no details with regard to road-making, but he gives most minute directions for *pavements*." - *op. cit*., p. 1192. Observăm că, în fond, Smith nu recuză teoria lui Bergier din punctul de vedere al validității ştiințifice, ci doar îl reaşază pe Vitruvius de la rangul de sursă directă, aşa cum făcuse Bergier, la cea de sursă indirectă,

[37] Edgar Allan Poe, *Street-Paving*, „Broadway Journal", March 19, 1845, p. 241-242: „The most durable and convenient of the Roman roads were thus composed: the direction and breadth were first marked out by two shallow parallel furrows or trenches (**sulci**) from 15 to 8 feet apart, according to the importance of the via. The loose earth between the trenches was then taken away, and the soil farther removed until a sufficiently solid foundation was reached upon which to deposit the materials of the bed: — if from any cause, such as swampiness, no such natural basis was attainable, piles (**fistucationes**) were driven. Above the natural or artificial basis (the **gremium**) four **strata** were laid, of which the first (**statumen**) consisted of stones about three times the size of those employed by us in Macadamizing; next came the **rudus**, broken stones cemented with lime (answering to our rubble-work) — this was generally nine inches thick, and densely rammed. Then came the **nucleus** of broken earthen-ware, six inches thick, and also cemented with lime. Lastly came the true pavement, (**pavimentum**) [s.ns. – E.B.]".

[38] „In the first place, two shallow trenches (**sulci**) were dug parallel to each other, marking the breadth of the proposed road; […]The loose earth between the **sulci** was then removed, and the excavation continued until a solid foundation (**gremium**) was reached, upon which the materials of the road might firmly rest; if this could not be attained, in consequence of the swampy nature of the ground or from any peculiarity in the soil, a basis was formed artificially by driving piles (**fistucationibus**). Above the **gremium** were four distinct strata. The lowest course was the **statumen**, consisting of stones not smaller than the hand could just grasp; above the **statumen** was the **rudus**, a mass of broken stones cemented with lime (what masons call rubble-work) rammed down hard and nine inches thick; above the **rudus** came the **nucleus**, composed of fragments of bricks and pottery, the pieces being smaller than in the **rudus**, cemented with lime and six inches thick. Uppermost was the **pavimentum** [s. ns. - E. B.]".

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

însă absolut probatorie prin conformitate cu realitatea din teren, după părerea lui Smith, care afirmă că: „the fragments of ancient *pavements* still existing and answering to his description correspond so entirely with the remains of the military roads, that we cannot doubt that the processes followed in each case were identical and thus Vitruvius (vii.1), on the Via Domitiana, will supply all the technical terms". Astfel, după Smith, extrapolarea poate fi admisă şi din punctul de vedere lingvistic, al terminologiei tehnice puse în circulaţie, şi din punctul de vedere al conţinutului ştiinţific. Însă până şi acest dicţionar foloseşte o formulare ambiguă: *and thus Vitruvius (vii.1), on the Via Domitiana* will supply all *the technical terms*: „şi astfel Vitruvius asupra Viae Domitiana, va furniza toţi termenii tehnici", generatoare de posibile confuzii asupra raportului dintre sursele antice. Aşa cum am precizat deja, şi cum o precizează însuşi Smith, Vitruvius nu vorbeşte despre drumuri. Mai mult, *Via Domitiana* nu putea face obiectul vreunei referiri a lui Vitruvius, arhitect care a trăit în timpul lui Caesar şi Augustus, când această stradă era inexistentă ca denumire[39]. Grandoarea forţelor tehnice şi umane angajate de refacerea unei vechi şosele în timpul lui Domitian a stârnit entuziasmul poetului Statius, care, într-un poem din *Silvae*, IV, 3, v. 40-56, imortalizează procesul de construcţie:

„*Hic primus labor incohare* ***sulcos***
et rescindere ***limites*** *et alto*
egestu penitus cavare terras;
mox haustas aliter replere fossas
et ***summo gremium*** *parare* ***dorso****,*
ne nutent sola, ne maligna sedes
det pressis dubium cubile saxis;
tunc ***umbonibus*** *hinc et hinc coactis*
et crebris iter alligare gonfis".

Prin urmare, formularea din *Smith's Dictionary* trebuie refăcută astfel: „şi astfel, informaţia şi terminologia din Vitruvius (despre pardoseli! - n. ns., E. B.), conjugată cu cea din Statius despre Via Domitiana, va furniza toţi termenii tehnici". Fără să ne pronunţăm încă asupra validităţii ştiinţifice a acestei afirmaţii, observăm că Smith dezvăluie, de fapt, sursele

[39] O stradă care lega localităţile Sinuessa de Literno şi Pozzuoli, şi care era din pământ bătătorit, exista încă din 215 a. Chr., când a fost deschisă de Q. F. Maximus, în timpul celui de-al doilea război punic. În acelaşi an, şoseaua a fost utilizată de T. Sempronius Gracchus, cum atestă Livius în *A.U.C*, 33: „Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum, circa Liternum castra posuit". Abia în anul 95 p. Chr., la un secol şi mai bine după Vitruvius, la porunca imperatorului Domitian, această stradă a fost refăcută şi modernizată, astfel încât distanţa dintre extremităţile ei putea fi parcursă în numai două ore.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

teoriei lui Bergier, teorie căreia i se raliază implicit. Pe scurt, această teorie se bazează pe informaţia tehnică despre pregătirea patului rutier furnizată de Statius, completată cu informaţia despre tehnica pavimentării a lui Vitruvius, extrapolată la infrastructura drumului roman, pe baza similitudinii tehnicii straturilor suprapuse, surprinse în secţiunile drumurilor executate de arheologi. Cele două surse sunt contaminate de către Bergier şi în privinţa terminologiei tehnice. Astfel, el indică pentru primele trei straturi ale infrastructurii drumului termenii folosiţi de Vitruvius, *statumen*, *rudus* şi *nucleus*, iar pentru cel de-al patrulea strat, înlocuieşte pe cel de *pavimentum* al lui Vitruvius, cu cel de *summum dorsum*, folosit de Statius. Datorită unor asemenea formulări neclare şi, în principal, a folosirii surselor intermediare, suprapuse celor antice, persistă, atât în literatura de specialitate străină, cât şi românească, şi după 1992, erori ce prejudiciază caracterul ştiinţific al unor afirmaţii de specialitate, inclusiv în domeniul lingvistic. Mai mult, bazându-se pe aceste surse livreşti care preferă *in verbum magistri jurare*, o multitudine de *site*-uri, unele aparţinând unor prestigioase instituţii de educaţie şi cultură din lume, proliferează şi perpetuează această situaţie, generalizând-o. Unii redau teoria lui Bergier, alţii folosesc informaţia vitruviană, fără a indica nici sursa, nici faptul că informaţia este o teorie rezultată prin extrapolare, care trebuie cunoscută sub rezerva similitudinii unor procese tehnice. Spre exemplu, abordând „la tecnica costruttiva di una strada romana" în studiul *La Valle della Caffarella: la Storia ci racconta*, Roma, 2002, autorii L. Accettella, S. Bertoni, T. Borelli, D. Bravin, R. De Stefani, R. Federici, F. Gionne, M. Leigheb, C. Messina, G. Pulsoni, F. Quaranta, M. Romano, A. Zenga, C. Zenga, S. Zibellini, arheologi şi ingineri constructori, afirmă:

„La strada […] veniva costruita così: per prima cosa si collocavano i bordi, che davano la direzione della strada, poi si scavava il terreno all'interno, dove si metteva uno strato di pietre piuttosto grandi, che formavano le fondamenta della strada (*statumen*); al di sopra si faceva una gettata di malta mista a pietrisco (*rudus*), che veniva ben battuto, poi sopra si metteva un terzo strato (*nucleus*), di malta, sabbia e pozzolana nel quale si affondavano i basoli, che così incastrati non si muovevano e formavano un piancito durissimo (*pavimentum*)" [s.n.].

În *Le strade di Roma*, Giullia Grassi, responsabilă a Departamentului de Istoria Artei de la Scuola D'Italiano din Roma, prezintă astfel tehnica constructivă a străzii romane:

> „Il sistema costruttivo di una strada romana era piuttosto complesso. Per prima cosa, venivano definiti i margini e scavata profondamente la terra per liberare la zona che successivamente sarebbe stata occupata dalla carreggiata. All'interno dello scavo si

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

sistemavano quindi quattro strati sovrapposti di materiali diversi (*viam sternere*):

- lo ***statumen***, la massicciata di base, composta di blocchi molto grandi e alta non meno di 30 cm
- la ***ruderatio***, fatta da pietre tondeggianti legate con calce, il cui spessore non era mai inferiore a quello della massicciata
- il ***nucleus***, uno strato di grossa ghiaia livellato con enormi cilindri
- il ***pavimentum*** [s.n.], ossia il rivestimento, generalmente in grossi massi di *silex*, una pietra basaltica di eccezionale durezza e sostanzialmente indistruttibile: i "*basoli*", da cui la definizione di basolato per indicare la pavimentazione".

Indicarea lui Vitruvius ca sursă directă pentru construcţia drumurilor romane persistă, aşadar, până astăzi şi în comunitatea ştiinţifică istorică românească. În cartea *Drumurile la romani*, 2005 [s.n.], p. 49, bazată pe teza de doctorat cu aceeaşi temă, Florin Fodorean face următoare afirmaţie: „*Cunoaştem reţeta lui Vitruvius privind realizarea paturilor rutiere* [s.ns. – E. B.]. *Trasarea drumului se realiza cu ajutorul jaloanelor, după care se săpau două brazde paralele care delimitau lăţimea drumului. Pământul dintre aceste două brazde era săpat până ce se ajungea la o rocă rezistentă. Dacă aceasta nu exista, atunci se tasa pietriş sau se aşeza un strat de mortar*. […]". În continuare sunt evocate straturile suprapuse *statumen*, *rudus* sau *ruderatio*, *nucleus*, iar ca ultim strat *glarea* sau *sumum* (*sic*! corect *summum*) *dorsum*. Recunoaştem aceeaşi, multiseculară deja, teorie a lui Bergier, reluată la nesfârşit de către nenumărate studii, fără corecţiile referitoare la raportul dintre surse, la raportul dintre teoria emisă de Bergier şi realitatea din teren, tot mai bine cunoscută în secolele care s-au scurs de la emiterea teoriei.

Un alt exemplu recent, îl reprezintă un articol al lui Ovidiu Pecican, care încearcă să degaje realităţi referitoare la „organizarea teritorial-politică şi imaginaţia socială în Evul Mediu românesc" prin apelul la studierea semnificaţiei unor cuvinte precum „ţări, muntenii, codri, jupe" şi nu numai[40]. Constatăm că, pe urmele unor iluştri predecesori, amintiţi aici, lexicul continuă să fie considerat şi în contemporaneitate depozitarul unor informaţii istorice, deci o sursă demnă de luat în seamă atunci când lipsesc alte tipuri de informaţie istorică, precum izvoarele scrise şi mărturiile arheologice. Credem însă că apelul la sursele originare sau la consultarea specialistului într-un domeniu conex este astăzi obligatoriu, pentru a nu permite comiterea sau perpetuarea unor inexactităţi sau a unor interpretări

[40] Cele două citate reprezintă în ordine inversă, titlul şi subtitlul unui articol din *Echinox*, Caiete 3, 11, în variantă electronică (adresa: lett.ubbcluj.ro/~echinox/caiete3/11.html - 48k). Autorul este conf. dr. la Universitatea Babeş Bolyai – Cluj Napoca, Catedra de Studii europene.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

eronate, precum în textul următor al autorului menționat mai sus: „Nicolae Iorga observa cu subtilitate că românii sunt la origini nişte locuitori ai oraşului. În română, spunea el, pentru a desemna solul se întrebuințează cuvântul *pământ* (de la latinescul *pavimentum*, care înseamnă pavaj, drum pietruit). În aceste condiții devine limpede şi pe cale filologică ceea ce ştiam deja: anume că, pentru a veni în contact cu pământurile noii lor patrii, latinii au părăsit oraşele, ruralizându-se, şi nu invers". În acest excerpt, informația din paranteză este ambiguă ca proveniență. Ea ar putea veni ca explicație suplimentară de la semnatarul articolului sau ar putea face parte din sursa citată. Pentru dezambiguizare, am apelat la sursa primară, adică la opera lui Iorga citată mai sus, anume la nota referitoare la *pavimentum*, în care istoricul nu face nici o precizare cu privire la semnificația termenului. Prin urmare, informația, eronată, referitoare la sensul de „pavaj, drum pietruit" a lui *pavimentum* este preluată de O. Pecican dintr-o altă sursă, neprecizată, însă invocarea, în imediata vecinătate, a autorității lui N. Iorga face să i se atribuie marelui istoric unele afirmații pe care acesta nu le-a făcut, după cum se poate vedea limpede din citatul pe care l-am redat *infra*.

Asistăm, prin urmare, la o contaminare, de diferite grade, a informațiilor preluate din izvoare diferite despre drumurile romane, fapt ce ne-a determinat, conform principiilor onomasiolgiei şi metodei „Wörter und Sachen", să încercăm să elucidăm problema raportului între surse – realitatea la care se referă sursele, în speță tehnica de construcție a drumului roman, şi terminologia aferentă infrastructurii drumului. Din cele arătate mai sus rezultă că Vitruvius, referindu-se la pavimentarea interioară sau exterioară (însă nu stradală!), furnizează numele latine ale celor patru straturi ale pavimentării: *statumen*, *rudus*, *nucleus* şi *pavimentum*! Bergier îşi formulează teoria asupra infrastructurii drumului roman, invocând drept sursă directă pentru infrastructura drumului roman pe Vitruvius. În realitate, el extrapolează atât conținutul, cât şi terminologia dintr-un domeniu în altul şi îşi completează teoria apelând la poemul lui Statius, *Silvae* IV, 3, completând în acelaşi timp şi terminologia aferentă (v. 40-56). Tot ca rezultat al conjugării surselor, Bergier foloseşte în locul termenului *pavimentum*, folosit de Vitruvius, pe cel de *summum dorsum* furnizat de Statius. Toți cei care ulterior se bazează pe Bergier, folosesc pentru denumirea stratului superior al drumului roman termenii *pavimentum*, *summum dorsum*, *summa crusta* sau *agger viae*, fie exclusiv, fie în relație de sinonimie. Toate clarificările de mai sus conduc la ideea că, în principiu, datorită faptului că există o asemănarea reală a tehnicii pavimentării nonstradale cu cea stradală, pe baza folosirii aceluiaşi principiu al alternării straturilor, putem admite că informația vitruviană este utilă cunoaşterii infrastructurii drumului, cu condiția menționării

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

similitudinii tehnicilor. Din punct de vedere lingvistic însă, observăm că Vitruvius nu poate fi considerat o sursă lexicologică în privința sensului de „pavaj stradal" al termenului latin *pavimentum*, întrucât, dată fiind tema expunerii, el este strict legat de tehnica pavării interioare şi exterioare aferente edificiilor. Acest fapt nu exclude aprioric o asemenea semnificație a cuvântului, căci *summum dorsum*, *summa crusta* şi *agger viae*, posibilii săi concurenți, nu sunt extraşi din surse tehnice. Constituția lor sintagmatică descriptivă (*summum dorsum*, *summa crusta*: „învelişul, stratul cel mai de sus"; *agger viae*: „ridicătura, dâmbul drumului") aparține mai degrabă vorbirii comune, decât lexicului specializat. Să nu uităm că *summum dorsum* apare totuşi la Statius, într-un poem eulogic, şi nu într-o scriere tehnică, iar *agger viae* la Vergilius! Date fiind cele expuse mai sus, am taxa chiar din acest moment drept o eroare din punct de vedere lingvistic această extrapolare dacă nu ne-ar reține un aspect ce ne obligă în continuare la o analiză foarte atentă a faptelor studiate: este vorba de semantica neologismelor romanice provenite din lat. *pavimentum*, care, cum remarcam încă la începutul acestor considerații, se delimitează de semantică originară a etimonului tocmai prin prezența semului „stradal". Prin urmare, cercetarea noastră va încerca să se pronunțe fie asupra prezenței, implicite sau explicite, a semului „stradal" în constituția semică a lat. *pavimentum*, fie, prin consecință, asupra apariției acestui sem pe teren romanic. Trebuie subliniat faptul că o asemenea clarificare a fizionomiei semice a latinescului *pavimentum* va avea consecințe şi în evaluarea evoluției lui *pavimentum* la rom. *pământ*. Această situație, expusă mai sus, este îndeosebi grăitoare în privința aplicării metodei „Cuvinte şi lucruri", întrucât subliniază, pe de o parte, necesitatea unor eforturi interdisciplinare în clarificarea unor realități complexe, cum ar fi cea tratată aici, dar, pe de altă parte, evidențiază şi posibilele erori generate de o întrebuințare inadecvată a surselor de către cei din specialitățile conexe. Altfel spus, lingvistica poate fi şi este folosită de către istorie ca indiciu al unor realități istorice, dat fiind raportul dintre cuvinte şi realitățile denumite. De asemenea, cunoaşterea realităților istorice este adesea indispensabilă pentru o mai bună cunoaştere a realităților lingvistice. Cazul lui *pavimentum* probează necesitatea unor eforturi conjugate, nu paralele, ale specialiştilor în lingvistică şi istorie. Analiza lui *pavimentum* din perspectivă lingvistică şi conceptuală în sursele literare antice a evidențiat următoarele:

a) din perspectivă conceptuală, la romani, *pavimentum*-ul reprezintă ultimul strat al pavimentării, pardoseala sau pavajul aferent edificiilor. Tehnica pavimentării presupune alternarea de straturi (de regulă, patru) constând din amestecuri de materiale diferite, în principal, material mineral de granulație diferită (piatră, pietriş, nisip, var etc.), plus un liant, a căror fixare se face prin acțiunea repetată de bătătorire (*paviō*), cu un instrument

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

specializat (*pavicula*, *festuca*). De-a lungul timpului, tehnica pavimentării s-a îmbunătățit, mai ales în ce priveşte stratul superior, *pavimentum*-ul. Prima atestare a lui *pavimentum* la Cato, într-o lucrare referitoare la problemele vieții de la țară, ne indică faptul că, inițial, pavimentarea a avut loc în spațiul rural, şi că s-a mărginit la bătătorirea straturilor de pământ pentru obținerea unui fundament ferm şi nivelat. Pentru stratul superior, materialul folosit recomandat erau sfărâmăturile de lut ars sau de cochilii, material avantajos din punct de vedere finaciar şi eficient în acelaşi timp, întrucât asigura un bun drenaj, împiedicând formarea noroiului. În spațiul rural mai ales, raportul lui *pavimentum* cu *pavio* este foarte bine motivat, întrucât aici *pavimentum*-ul este în primul rând rezultatul acțiunii exprimate de *paviō*: „a bătători solul", nepunându-se accentul pe materialul folosit pentru ultimul strat. Totodată, excerptul din Lucilius citat de Cicero şi de Plinius, dă seama de faptul că, în aceeaşi epocă, în spațiul urban, prin influența greacă, *pavimentum*-ul devenise deja un finisaj ce presupunea materiale mai trainice, dar şi o estetică realizabilă în diferite moduri. Se disting în spațiul urban în principal trei tipuri de *pavimentum*: *sectile*, *tesselatum* şi *vermiculatum*. Plinius confirmă aceste ipoteze prin faptul că aminteşte de existența unor *pavimenta barbarica*, mai vechi, precum şi de originea grecească a *pavimentum*-ului elaborat după principiile picturii. Informațiile tehnice oferite de Plinius se bazează, de altfel, pe Cato, Varro şi Vitruvius[41], specialistul domeniului, care dă cele mai riguroase indicații şi rețete tehnice ale pavimentului;

b) din perspectivă lingvistică, se poate remarca:

1. din punct de vedere etimologic şi din cel al formării cuvintelor, filiația clară *pavio – pavimentum*, atât pentru romani (specialişti sau nu), cât şi pentru filologia posterioară;

2. din punct de vedere onomasiologic, evoluția semantică în funcție de evoluția realității denumite, de la sensul inițial de „pământ bătătorit", foarte probabil în spațiul rustic (să ne gândim că, la țară, şi românul spune „bătătură" ariei necultivate situate de obicei în fața casei, arie afectată traficului, bătătorită prin călcarea repetată de către oameni şi animale!), la cel de „pardoseală, pavaj";

3. din punct de vedere semantic, prezența următoarelor solidarități şi vecinătăți lexicale, prin intermediul cărora putem configura sememul lui *pavimentum*: „pardoseală, pavaj // urban(ă)/ rural(ă) // interio(a)r(ă)/ exterio(a)r(ă) // realizat(ă) din diferite materiale (piatră, scoici, marmură) // în diferite stiluri (*sectilium*, *tesselatum*, *vermiculatum*):

- *arte* ***pauimento*** *atque emblemate uermiculato* (Lucilius);

[41] Plinius îşi divulgă sursele subiectului în *Hist. Nat*., 1, 88: ex avctoribvs M. Varrone. C. Galba. Cincio. Muciano. Nepote Cornelio. L. Pisone. Q. Tuberone. Fabio Vestale. Annio Fetiale. Fabiano. Seneca. Catone Censorio. Vitruvio.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

- *ubi structum erit, pauito fricatoque, uti* ***pauimentum*** *bonum siet* (Cato);
- ***pavimentis*** *Poenicis* (Cato);
- ***pavimenta*** *marmorea* (Cicero);
- ***pauimentis*** *lithostrotis* (Varro);
- *ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta*** *struantur sive* sectilia seu tesseris (Vitruvius);
- ***pavimentum*** *e tessera* (Vitruvius);
- *ex tessera grandi sive ex spica testacea* ***pavimenta*** *struantur* (Vitruvius);
- *solo festucato inducitur aut rudus aut testaceum* ***pavimentum*** (Vitruvius);
- *species nigri* ***pavimenti*** (Vitruvius);
- ***pavimentum*** *tessellatum* (Seneca rhetor);
- ***pavimenta*** *testacia supersternuntur et magna vi paviculis inculcantur* (Columella);
- *positionem pensilis horrei et hanc curam* ***pavimentorum*** *et parietum probamus* (Columella);
- ***pavimentum*** *tam vile* (Seneca philosophus);
- *lacunaribus* ***pavimentorum*** *respondeat nitor* (Seneca philosophus);
- *subdialibus* ***pavimentis*** (Plinius);
- *Graecanica* ***pavimenta*** (Plinius);
- *pavimentum horreorum* (Plinius);
- ***pavimenta*** *credo primum facta quae nunc vocamus barbarica atque subtegulanea, in Italia festucis pavita* (Plinius);
- *testaceum* ***pavimentum*** (Plinius);
- *nigri* ***pavimenti*** (Plinius);
- *tessellata et sectilia* ***pauimenta*** (Suetonius);
- *sine marmore ullo aut insigni* ***pauimento*** *conclauia* (Suetonius);
- ***pavimenta*** *Poenica marmore Numidico constrata significat Cato* (Festus);
- ***pavimenti*** *marmoratio* (Apuleius).

Analiza ocurențelor lui *pavimentum* în perioada denumită de specialişti *Antiquitas Latina* denotă că, în intervalul amintit, acest termen nu aparține terminologiei drumului. Chiar dacă *pavimentum* înregistrează seme variabile, comutabile, precum rural/ urban, interior/ exterior, *sectilium* / *tesselatum* / *vermiculatum* / *marmoratum*, nici unul dintre contextele celor o sută de ocurențe semnalate şi cercetate nu degajă semul „stradal, aparținând drumului". Cei care au susținut şi cei care încă susțin că *pavimentum* este un termen tehnic al drumului nu şi-au pus problema din punct de vedere lingvistic: dacă acest termen ar fi aparținut

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

terminologiei drumurilor, de ce *pavimentum* nu a fost moştenit cu acest sens în limbile Romaniei occidentale, unde drumurile romane au continuat să joace un rol foarte important în viaţa economică şi socială?![42]

De asemenea, se observă că în *Antiquitas Latina* nu întâlnim nici o ocurenţă care să ateste semnificaţia de „pământ" a lui *pavimentum*.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

André, *Chemin et rue*: André, J., *Les noms latins du chemin et de la rue*, „Revue des études latins", XXVIII, 1950, p. 104-134

BTL: Bibliotheca Teubneriana Latina, Cetedoc, 1999, C. D. Rom.

Burduşa, *Disp. term. **via***: Burduşa, Elena-Tia, *Dispariţia termenului **via** din limba română*, în vol. *In Magistri honorem G. I. Tohăneanu*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 203 – 222.

Capidan, *Megl. I*: Capidan, Th., *Meglenoromânii*, I, Bucureşti, 1925.

CDDE: Candrea, A., Densusianu, Ov., *Dicţionar etimologic al limbii române*. I. *Elemente latine*. *A – Putea*, Bucureşti, 1907-1914.

CIHAC I: Cihac, A. de, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. *Éléments latins*, Frankfort, I, 1870; II, 1879.

CDER: Ciorănescu, A., *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Seculum L.O., 2001.

Coserio, *Pour une semantique…*: Coserio, Eugenio, *Pour une semantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II, 1, p. 175 – 217 (1964).

DDA: Papahagi, T., *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

DELL: Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots,* 4ème édition, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.

DELLR: (coord. Sanda Reinheimer Rîpeanu), *Dictionnaire des emprunts latin dans les langues romanes*, Bucureşti, EAR, 2004.

Densusianu, *Hist.*, I: Densusianu, O., *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origins*, Paris, 1901.

DEX: *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

DN ³: Marcu, F., *Dicţionar de neologisme*, ed. a 3-a, Bucureşti, EA, 1961.

DULR II: Şăineanu, Lazăr, *Dicţionarul universal al limbii române*. *Vocabular general (E-M)*, ed. revăzută şi adăugită de Alexandru Dobrewscu, Ioan

[42] Într-adevăr, dacă *pavimentum* ar fi avut sensul de „strat ultim al drumului", era de aşteptat, în primul rând, o mai bună situare ca moştenit romanic, dacă nu ca panroman, cel puţin ca moştenit în majoritatea limbilor romanice, şi nu doar în trei dintre acestea. În al doilea rând, o asemenea moştenire ar fi dus şi la o probabilă extensie semantică, de tip *pars pro toto*, care ar fi putut duce la sensul de „drum" pentru *pavimentum*.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Mydo Center, 1995.

ELR: (coord. M. Sala), *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 2001.

EW: Puşcariu, S., *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.

FEW: Wartburg, W. von, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Dar-stellung des gallo-romanischen Sprachschatzes*, Bonn-Basel, 1922–.

Fischer, *Lat. dun.*: Fischer, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.

Fischer, I., *ILR* II: Fischer, I., cap. III. *Lexicul* în (red. resp. I. Coteanu), *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 110-186.

Fischer, *Rom. rom.*: Fischer, I., *Romanitatea românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 2002.

GDLR: Guţu, G., *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

Kovačec, *Istr.*: Kovačec, A., *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.

Kovačec, *Descr. istror.*: Kovačec, A., *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.

HWRR: Bernardi, Rut, Decurfins, Alexi, Eichenhofer, Wolfgang, Saluz, Ursina, Vogelli, Mortiz, *Handworterbuch des Retoromanischen,* Offizin, 1994.

ILR II: (red. resp. I. Coteanu), *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Iorga, *Histoire*: Iorga, N., *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris,1920.

Ivănescu, *ILR*: Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea, 2000.

Lozovan, E., *Dacia Sacra*, Bucureşti, Saeculum, 2005.

MDN: Marcu, Florin, *Marele dicţionar de neologisme*, Bucureşti, Saeculum, 2000.

Pârvan, *Contr. epigr.*: Pârvan, V., *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoroman*, Bucureşti, 1911.

Popescu Marin, Magdalena, *Despre lat. pavimentum în română şi în alte limbi romanice*, în „Limba română”, XLVI, 1997, p. 181-184.

Puşcariu, *Locul ...*: Puşcariu, Sextil, *Locul limbii române între limbile romanice. Discurs rostit la 11 iunie 1920 în şedinţă solemnă de Sextil Puşcariu cu răspuns de Ioan Bianu* în Puşcariu, Sextil, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, Minerva, 1974, p. 133-169.

Puşcariu, *Ét. de ling. roum.*: Puşcariu, S., *Études de linguistique roumaine*, Cluj / Bucureşti, 1937.

Puşcariu, *LR*: Puşcariu, S., *Limba română*. I. *Privire generală*, Bucureşti, Minerva, 1976.

Reinheimer Rîpeanu, *Lingv. roman.*: Reinheimer Râpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 2001.

RESMERIŢĂ: Resmeriţă, Al., *Dicţionar etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, 1924.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)

REW: Meyer-Lübke, W., *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 aufl., Heidelberg, 1935.
Rosetti, *ILR* I: Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Sala, *Du latin*: Sala, M., *Du latin au roumain*, traduction de Claude Dignoire, Bucureşti, Paris, 1999.
Sala, *Introd. în etim.*: Sala, M., *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 1999.
Sala, *Le lexique…*: Sala, Marius, *Le lexique latin herité en roumain*, în *Actes du XXe Congres International de Linguistique et Philologie Romanes*, Tome II, Section III – *La fragmentation linguistique de la Romania*, Zurich, 1992, p. 561-568.
Şăineanu, *Semasiologia*: Şăineanu L., *Încercare asupra semasiologiei limbii române*. *Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, ed. îngrijită, studiu introductiv şi indice de Livia Vasiluţă, Editura de Vest, Timişoara, 1999.
Sârbu-Frăţilă, *Dial. istr.*: Sârbu, R., Frăţilă, V., *Dialectul istroromân*, Timişoara, Amarcord, 1998, p. 248.
SCRIBAN : Scriban, A., *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
Smith's Dictionary: Smith,W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London, John Murray, 1875.
VRR: Sala, M. (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, EŞE, 1988.
Zingarelli, *VLI*: Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*, X^e, Bologna, 1970.

ROM. *PĂMÂNT* AN ONOMASIOLOGICAL PERSPECTIVE (I)

(Abstract)

In this first section, the author of the present study proposes an onomasiological perspective on the semantic relation between lat. *pavimentum* and rom. *pământ*. The study investigates the main explanations of the Romanian linguistics on the subject, and points the main aspects that were not clarified until now.

Evaluating, on onomasiological bases, the meanings of lat. *pavimentum* as they occur in *Antiquitas Latina*, the study concludes that, in this period, the word *pavimentum* has no relation with the road terminology. It also analyses the work of Vitruvius, *De architectura*, and specifies that this Latin author has never approached the road construction, so, in his work, *pavimentum* never had the meaning „road surface", or „pavement", in spite of the strong believes of the scientific world, since Bergier untill now. It also concludes that the word *pavimentum* does not have the meaning „earth" in *Antiquitas Latina*. The study will continue with the analysis of the *pavimentum* in *Aetas Patrum*, especially in *Vulgata*, to prove the existance of the meaning „earth, soil, ground" of the word *pavimentum* in the Late Vulgar Latin.

BDD-A6352 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:06 UTC)